

MIKKO HEIKKILÄ

Etymologinen tapaus *Tammerkoski*

Johdanto

Pauli Rahkonen kirjoitti *Virittäjän* numerossa 2/2011 paikannimistä *Tammerkoski* ja *Tampere* ehdottaen niille lainaetymologiaa, joka perustuu pohjoissaamen appellatiivin *dappal* 'koskien välinen lyhyt suvanto virtavedessä' myöhäiskantasaamelaiseen kanta-muotoon **tempel*. Kirjoitin vastineessani (*Virittäjä* 1/2012), että Rahkosen esittämä (tai itse asiassa tietämättään rehabilitoima) etymologia ansaitsee kannatuksen sekä esitin nimen *Tammerkoski* saamelaista alkuperää tukevia äänne- ja merkitysoipillisia rinnakkaistapauksia. Uutta etymologiaa esittäessä on syytä osoittaa, miksi kyseessä olevalle yleis- tai erisnimelle aiemmin esitetyt etymologiaehdotukset eivät ole uskottavia, mikäli sellaisia on esitetty. Tämän kirjoituksen tarkoituksena on aluksi perustella, miksi nimelle *Tammerkoski* aiemmin esitetyt etymologiaehdotukset eivät nähdäkseni tule kysymykseen. Toiseksi esitän *Virittäjän* kirjoitustani laajemmat sanalliset perustelut sekä äänteelliset rinnakkaistapaukset *Tampere*-nimen etymologialle. Kolmanneksi esitän etymologian myös nimien *Tammerkoski* ja *Tampere* saamelaiselle, alkuperältään tuntemattomalle lainaoriginaalille **tempel*. Pyrin lisäksi osoittamaan, että nimen *Tammerkoski* (> *Tampere*) lainautuminen myöhäiskantasaamesta varhaisuomeen voidaan myös ajoittaa poikkitieteellisen metodin avulla ja vieläpä varsin tarkasti, kun yhdistetään nimen äänneasun, kantasuomen ja kantsaamen äännehistorian kronologian sekä arkeologisen tiedon tarjoama evidenssi. *Tampere*-nimen etymologian selvittelyn yhteydessä tulen sivunneeksi joukon muita aiheen kannalta relevantteja paikannimiä, joista osalle samalla esitän etymologian.

Tampere, Tammerkoski ja Tammerfors

Vuonna 1779 perustettu Tampereen kaupunki on saanut nimensä kaupungin läpi Näsijärvestä Pyhäjärveen virtaavasta Tammerkoskesta, joka on putouskorkeudeltaan (18 metriä noin kilometrin matkalla) eräs maamme merkittävimmistä koskista. Tampereen kaupungin ruotsinkielinen nimi *Tammerfors* on äänneasultaan identtinen hydronyymin kanssa. Vanhin kirjallinen maininta nimestä *Tammerkoski* on vuodelta 1544, jolloin nimi kirjoitettiin suomenkielisessä kirjoitusmuodossa *Tamberkoski* /tamperkoski/. Vanhin ruotsinkielinen maininta nimestä on *Tamberfors* vuodelta 1554, ja ensimmäinen suomenkielisestä nimestä täsmälleen sen nykyisessä muodossa *Tammerkoski* on vuodelta 1555, mutta jo vuonna 1553 mainitaan paikallinen henkilö nimeltä *Erich Tammerkosken*. Kirjoitusasu *Tamberkoski* on 1500-luvulla hallitseva. Nykyisen kaupunginnimen *Tampere* kantamuodon *Tamber* ensiesiintymä on sekin jo vuodelta 1559. Tämä on myös vanhin tunnettu asiakirjamerkintä, jossa nimi on kirjoitettu ilman jälkiosaa *-koski/-fors*. Selvästi asutusnimi on *Tamberkoskiby* vuodelta 1569. Nykyistä kaupungin nimeä tarkalleen vastaavan kirjoitusmuodon *Tambere*¹ /tampere/ ensiesiintymä on vuodelta 1590. Kaikki vanhat nimiesiintymät ovat kruunun virallisissa asiakirjoissa. (Nissilä 1959, 194–195; Rasila 1988, 405; Suvanto 1988, 200; Huldén 1990, 37; Salminen 2011, 32). Kaikki vanhimmat nimen kirjoitusasut osoittavat, että sanan sisällä on alun perin ollut äänneyhtymä /mp/ – siis *Tamperkoski*. Tähän viittaa myös Tampereen ruotsinkielisen nimen *Tammerfors* perinteinen paikallinen ääntöasu /tambäföss/ (Huldén 2001, 448).

Vesistönimien *Tammerkoski* ja asutusnimen *Tampere* alkuperä on askarruttanut nimistöntutkijoita ja kielestä kiinnostuneita (tamperelaisia) maallikoita ainakin sata vuotta.² Kosken ja sitä myötä kaupungin nimen alkuperästä on aikojen saatossa esitetty lukuisia enemmän tai vähemmän lennokkaita ehdotuksia, joista monet täyttävät kansan-etymologian kriteerit eli perustuvat synkroniseen kielelliseen ja semanttiseen tulkintaan (ks. Nissilä 1959, 193). Aiemmistä etymologiaehdotuksista mainittakoon nimen *Tampere* kantamuodoiksi esitetyt hypoteettiset **Tammiperä*³ (tai virolaisvaikutteinen **Tampere*), **Kankaantaanperä*, **Lahdentaanperä* ja **tampattu maa* → **Tammermaa* > *Tampere* ja *Tammerkoski*. Näissä selityksissä on unohtunut se, että nimyeen *Tammerkoski/Tampere* primaarinimi on mitä ilmeisimmin hydronyymi eikä sen ympäristö tai ympäristön asutus. Vesistönimien primaarisuudesta todistaa alueen maantieteen, historian ja paralleelien (vrt. *Eura*, *Aura*, *Vanaja*, *Kymi* jne.) lisäksi myös nimen *Tampere* ulkopaikallissijainen

1 Suomen kielen nasaalinjälkeisen soinnittoman klusiilin kirjoittaminen soinnillisena on Ruotsin valan aikaisessa ortografiassa pikemminkin sääntö kuin poikkeus (Häkkinen 1994, 179; Ikola 1995, 231). Kyseessä on puhtaasti ortografinen seikka.

2 Ensimmäinen ja heti kiivas väittely *Tampere*-nimen alkuperästä käytiin *Aamulehden* palstoilla vuosina 1921–1922 Kaarle Jaakkolan ja hänen oppilaansa Heikki Ojansuun välillä (Rikkonen 1956, 69).

3 Tämä selitysyritys on äänteellisten ongelmien lisäksi semanttisestikin hyvin epätodennäköinen, sillä ei ole mitään ilmastollista syytä olettaa, että Tammerkosken rannalla olisi kasvanut keskiajan lopulla tammia ja vielä niin silmiinpistäväen runsaasti, että se olisi antanut aiheen tämän suuren kosken nimen-annolle (Alhonen 1988, 40–45).

taivutus: *Tampereella* eikä ***Tampereessa* (vrt. *Valkeakoskella*, *Pihtiputaalla*, *Raumalla*, *Saarijärvellä*, *Alajärvellä*, *Tyrväällä*). Huomattakoon, että jotkin alkujaan vesistönimikantaiset, mutta sittemmin (myös) pitäjän nimiksi muuntuneet paikannimetkin taipuvat sisäpaikallissijoissa, kuten esimerkiksi *Eurassa* (vrt. *Eurajoella*) ja *Köyliössä*, mutta *Tampere* ei, mikä vain vahvistaa nimen *Tampere* vesistönimilähtöisyyttä. *Tammerkoski*-nimen alkuperän tutkimusta vei aikoinaan ”perättömään” suuntaan Pyhäjärven etelärannalla Pirkkalassa sijaitseva *Pere*-niminen talonnimi ja siitä nimensä saanut läheinen *Pereensaari*. Tämä Varsinais-Suomessa, Satakunnassa ja Hämeessä varsin yleinen talonnimi (ja sukunimi) *Pere* on sama kuin appellatiivi *pere*, joka puolestaan on sanan *perhe* murremuoto (< vsm. *pereh*), eikä sillä ole mitään tekemistä *Tammerkosken* kanssa (USN 1988, 651–652; SSA s.v. *perhe*, *perä*; Karttapaiikka). Kahta alkuperäselitystä aikamme nimistöntutkijat pitävät tieteellisesti varteenotettavina. Esittelen aluksi nämä kaksi parhaaksi arvioitua etymologiaehdotusta ja pyrin osoittamaan niiden heikkoudet. Sen jälkeen perustelen Rahkosen äskettäin esittämää (rehabilitoimaa) etymologiaa *Tampere*-nimelle.

Kahdesta eniten kannatusta saaneista etymologiointiryityksistä toinen on kielitieteilijä Torsten Evert Karstenin (1933) ja uudelleen ja perusteellisemmin nimistöntutkija Viljo Nissilän (1959) esittämä ja toinen nimistöntutkija Lars Huldénin (1990), joka myös referoi laajasti nimestä käytyä keskustelua. Pauli Rahkonen (2011, 252) pitää Nissilän ja Huldénin etymologioita epätodennäköisinä, mutta minä väitän, että varsinkin usein toistettu (mm. Seppo Suvanto (1988, 200) ja Viljo Rasila (1988, 405) teoksessa *Tampereen historia I*) ja siten jonkinlaisen yleisen hyväksynnän saavuttanut Nissilän **Damber(fors)* eli ”Patokoski” -etymologia on suorastaan mahdoton, sillä se sisältää kaksi selvää asiavirhettä, joista toisesta Huldén (1990, 35–37) huomauttaa. Tästä huolimatta Nissilän etymologia on esitetty ensisijaisena myös *Suomalaisessa paikannimikirjassa* (2007, 444) ja se toistuu myös historioitsija Kari Tarkiaisella (2008, 225). Äskettäin *Tampereella* ilmestyneessä *Tammerkoski ja kosken kaupunki* -teoksessa (2011, 32–33) Nissilän etymologia niin ikään mainitaan, joskaan sitä ei pidetä tyydyttävänä. Huldénin omalta etymologialta taas puuttuvat tyystin paralleelit Suomesta ja Ruotsista.

*Miksei muinaisruotsin **Damberfors → Tammerkoski tai *Damber → Tampere?*

Muinaisruotsissa esiintyi toki appellatiivi *damber* ’pato; patoamalla tehty vesiallas, lammi’, jonka nuoremmasta muodosta *damm* on lainattu suomen kielen sana *tammi* ’pato’, mutta sen enempää muinaisruotsissa kuin missään muussakaan skandinaavisessa muinaiskielessä yhdyssanan vokaalivartaloineen ja maskuliinisukuinen alkuosa ei ollut koskaan yksikön (*e*)*r*-päätteisessä⁴ nominatiivimuodossa, vaan tunnuksottomassa varlatomuodossa tai genetiivimuodossa (Wessén 1965a, 74–85; 1965b, 20; SSA s.v. *tammi*;

4 Vokaali /e/ on myöhäsyntyinen epenteettinen vokaali (ru. *inskottsvokal*), sillä *a*-vartaloisten maskuliinisukuisten sanojen yksikön nominatiivin tunnuksen -*az* vokaali /a/ katosi kantaskandinaavin sisäheittossa noin 600 jKr. (Wessén 1968, 10–11, 59–60; Antonsen 1975, 83–89; Nielsen 2000, 259–261).

ks. myös itse Nissilä 1959, 196). Edes kantaskandinaavissa ja kantagermaanissa vokaa-
 livartaloisten lekseemien maskuliinin yksikön nominatiivin sananloppuinen /z/ ei kos-
 kaan esiintynyt yhdyssanan alkuosassa (ks. Krahe & Meid 1967, 19–21; Antonsen 1975,
 29–89; 2002, 371–374).⁵ ”Patokoski” oli muinaisruotsiksi *Damfors* (vrt. *strömber* ’virta’
 ja *strömvatn* ’virtavesi’) ja nuoremmassa ruotsissa *Dammfors* (Wessén 1968, 47–48; FLD
 s.v. *damber*, *strömber*). Koska appellatiivi *tammi* ’pato’ on todella lainattu ruotsin sanasta
damm ’pato’, *Tampere*-nimen kohdalla on myös otaksuttu kehitystä *tammi* > *Tamm-er* >
Tammerkoski/Tampere, mutta tämä selitys ei kronologisista syistä tule kysymykseen, sillä
 kantasana *tammi* ei ole suomen kielessä läheskään riittävän vanha lymytäkseen *Tammer-*
koski-nimen taustalla (SSA s.v. *tammi*). Mikäli nimessä *Tammerkoski* alkuperäistä onkin
 vain alkuosa *Tammer* (< *Tamper* > *Tampere*) ja sana *koski* on myöhäsyntyinen epekseget-
 tinen jälkiosa, sitä ei voi yhtään uskottavammin johtaa muinaisruotsin sanasta *damber*,
 sillä nominatiivin tuolloinen tunnus *-(e)r* ei koskaan lainautunut suomeen ja sitä pait-
 si ko. nominatiivin tunnus hävisi paikannimistöä niin varhain, ettei Tammerkoskessa
 eikä koko Suomessa tuolloin liene vielä ollut myllyjä eikä myllypatoja, joiden mukaan
 koskia olisi voitu nimetä (ks. Huldén 1990, 36).⁶ Sitä paitsi keskiajan lopun Suomessa
 myllyjä ja myllypatoja oli muissakin koskissa. Ne eivät olleet Tammerkosken erikoispiirre
 (Salminen 2011, 33). Todisteena nominatiivin tunnuksen lainautumattomuudesta mai-
 nittakoon esimerkiksi viikonpäivät (esim. *tiista(k)i* < mru. *tisdagher*), henkilöappellatiivi
tulkki, joka on lainattu muinaisruotsin sanasta *tolker* (misl. *tulkr*), miehennimi *Eerik*⁷,
 joka muinaisruotsissa oli *Eriker*, *paatti* (vrt. *Patis* ’Paattinen’ v. 1359), joka tulee muinais-
 ruotsin sanasta *bäter* (> nru. *båt*) ja *kaupunki*, jonka skandinaavinen originaali on ollut
 **kaupung(e)r* (vrt. mgotl. *kaupungr*, misl. *kaupangr* ja mru. *köpunger*) (SSA s.v. *kaupunki*,
paatti, *tiistai*, *tulkki*; SPNK 2007, 314; Hellquist 2008, 120, 551, 1200–1201). Mikäli Tam-
 merkoski olisi uudelleen nimetty siihen keskiajalla rakennettujen myllyjen mukaan (tie-
 toja myllyistä on vuodesta 1466 alkaen), siitä olisi tullut ***Myllykoski* tai ehkä jopa ***Vaar-*
nikoski (← ru. *Kvarnsfors(en)/Kvarnfall(et)*) (Kartsök och ortnamn). Mikäli myllypadot
 (≠ sulkupato) olisivat olleet itse myllyjä tärkeämpi nimeämisperuste, niin miksei vanha
 omaperäinen sana *pato* kelvannut, sillä onhan Suomessa *Patokoski*-nimisiä paikannimiä

5 Vokaaalivartaloisten lekseemien yksikön nominatiivin tunnuksen esiintymättömyys yhdyssanoissa
 pätee muihinkin indoeurooppalaisiin kieliin, kuten seuraavista kreikkalaisperäisistä sivistyssanoista ilme-
 nee: *hippos* ’hevonen’ ja *Hippokrates* ’Hevosvoimat’, *bios* ’elämä’ ja *biologia* sekä *oikos* ’koti’ ja *ekonomia*.

6 Esimerkiksi sellainen paikannimi kuin Raaseporin *Åkerfors* ei ole vertailukelpoinen, sillä siinä *r*-
 kuuluu sanavartaloon, toisin kuin sanassa *damber* (Hellquist 2008, 1417; Karttapaikka).

7 Nimen vanhin tarkasti ajoitettavissa oleva esiintymä Suomessa on vuodelta 1331 (USN 1988, 49–50;
 Vilkkuna 2007, 66). Sama nimi esiintyy jo Piispa Henrikin surmavirressä, joka lienee seipetty 1200-luvun
 lopussa jKr. (Suvanto 1987, 151; Jokipii 2003, 326–335; SKVR VIII, 985–998, IX1: 1–2; T. Heikkilä 2009,
 161–162). Nominatiivin tunnuksen lainautumattomuudesta tai tunnuksen jo tapahtuneesta kadosta lai-
 naoriginaalissa – mutta ei tunnuksen lainautumisesta – todistavat myös skandinaavisiin henkilönimiin
 perustuvat suomalaiset paikannimet *Vermunttila* (< mru. *Värmund(er)*) (ensimmäintä vuodelta 1476),
Kulmunttila (< mru. *Gudmund(er)*) (vuodelta 1478) ja *As(m)unttila* (< mru. *Asmund(er)*) (v. 1540)
 (SPNK 2007, 29, 192, 499). Mikäli *Tamberkoski* (v. 1544) olisi keskiaikainen nimilaina muinaisruotsin
 hypoteettisesta nimestä **Damber*, kuten Nissilä olettaa, olisi se lainautunut suomeen eri äänneasussa.

(Karttapaiikka)? Jo 1400- ja 1500-lukujen myllyrakennelmiin sisältyi useimmiten myllypato myllynrattaaseen veden ohjaavan rännin edessä ylävirran puolella, mutta se oli myllyn osa ja oikea vedenvirtausta säännöstelevä sulkupato rakennettiin Tammerkoskeen vasta 1870-luvulla (Tammerkoski ja kosken kaupunki 2011, 160). Vanhat kartat Tammerkosken ympäristöstä osoittavat selvästi, että koski oli luonnontilainen ja ettei sitä ollut padottu vielä kaupungin perustamisvuonna 1779 (Rasila 1988, 392, 396, 408, 422, 541). Nissilän *Patokoski*-selitystä on pitänyt hengissä oletus, että muinaisruotsin sana *damber* olisi itsenäisenä sanana tarkoittanutkin 'padon' lisäksi 'myllyä/myllypatoa'. Tästä ei ole mitään todisteita. Myllypato oli muinaisruotsiksi yhdyssana *qvärndamber* tai *mylnudamber* ja kalapato *fiskadamber* tai *werck* ja pelkkä *damber* merkitsi 'patoa' (Söderwall 1918, 182; Huldén 1990, 34–35; FLD s.v. *damber*; SAOB s.v. *damm*). Kalapato eli toe ei ollut veden virtauksen pysäyttävä sulkupato vaan kalanpyyntiaita, jollainen Tammerkoskessa tiedetään olleen (*Tamberkoski werck*) vuosina 1554 ja 1558 (Huldén 1990, 35; Salminen 2011, 33). *Damber(fors)*-teorian mahdottomuutta tämä tieto ei mitenkään muuta.

Varhaisin maininta nimestä *Tammerkoski* on vuodelta 1544, mutta se ei merkitse, ettei nimi voisi periytyä kuningas Kustaa Vaasan valtakautta (1523–1560) vanhemmalta ajalta.⁸ Monien suomalaisten paikannimien ensimmäinen lähteissä on juuri 1540-luvulta maakirjoista/veroluetteloista, jolloin keskushallinto Ruotsissa vahvistui ja veronkantoa tehostettiin, mikä edellytti kirjanpitoa (ks. SHP 1995, 138; Huldén 2001 passim). Perinteinen *damber*-sanaan pohjautuva selityskin edellytti, että nimi *Tamper* on lainautunut jo varhaiskeskiajalla, ennen kuin nominatiivin tunnus hävisi lainaoriginaalista. Koska myös Huldénin selitys edellyttää varhaista lainautumisaikaa, ei ole mielestäni mitenkään uskalliasta väittää *Tampereen* lainautuneen varhaisaamasta suomen kieleen jo esihistoriallisena aikana (n. –1200 jKr.), varsinkin kun myös arkeologiset kalmistolöydöt tukevat tätä hypoteesia (Salo 1988, 82–83, 105). Myös se tosiasia, että *Tammerkosken* ruotsinkielinen nimi *Tammerfors* kirjoitettiin vanhoissa asiakirjoissa järjestään alkukirjaimella <T> eikä <D>, tukee Huldénin, Rahkosen ja tämän artikkelin kirjoittajan näkemystä siitä, etteivät Suomen keskiajan ruotsinkieliset virkamiehet yhdistäneet *Tamper*-nimeä oman kielensä sanaan *damber* 'pato', josta sen olisi Nissilän etymologian mukaisesti pitänyt vain vähän aiemmin lainautua, kun myllyt ja myllypadot tulivat Suomessa Skandinaviasta käsin

8 Vanhin säilynyt viittaus *Tammerkoskeen* ja/tai sitä ympäröivään asutukseen on 3.2.1405 päivätyssä rajankäyntipöytäkirjassa, johon sisältyy henkilönimi *Matts aff Koskis*. Vanhimmissa asiakirjoissa *Tammerkoske(e)n* (kylään) viitataan vain lyhyellä nimellä *Koskis*, mutta näitä viittauksia ei ole monta. Lyhyt muoto *Koskis* esiintyi vain kuusi kertaa (henkilö *Matts aff Koskis* v. 1405, henkilö *Pedher Koskildha* v. 1512, *Koskis* kylännimenä maakirjoissa vuosina 1540, 1541, 1542, 1543) ennen *Tamberkoski*-nimen ilmestymistä lähteisiin, ja näissäkin tapauksissa viitataan Tammerkosken rannalla asuvaan henkilöön tai Tammerkosken rannan "Koskenkylään". (Nissilä 1959, 194; Salminen 2011, 23; DF nro 1201). On aivan luonnollista, että näissä tapauksissa on käytetty Tammerkosken rannalla sijaitsevasta asutuksesta nimeä "Koskenkylä". On hyperkriittisyyttä epäillä, ettei nimenosaa *Tammer* ollut olemassa ihmisten kielellisessä todellisuudessa ennen vuotta 1544. Tammerkoskessa tai sen rannoilla ei tietääkseni tapahtunut 1540-luvun alussa mitään merkittävää, joka olisi antanut aiheen kosken uudelleen nimeämiselle. Vertailun vuoksi mainittakoon, että vielä Tammerkoskeakin paljon mahtavampi *Imatra* (*nkoski*) mainitaan asiakirjoissa ensikertaa vuonna 1557 muodossa *Imatrafors* (SPNK 2007, 98–99).

tutuiksi (ks. Huldén 1990, 35, 38). Kerrottakoon vielä lopuksi, että yhtäällä artikkelissaan Nissilä itsekin (1959, 196) tunnustaa *damber*-selityksensä äännehistoriallisen mahdottomuuden, mutta toisaalla hän väittää sen olevan äänteellisesti moitteeton.

*Miksei myöskään kantaskandinaavin *Þambarfors tai *Þambiön → Tammerkoski?*

Lars Huldénin (1990, 39–45) vaihtoehtoisessa etymologiaehdotuksessa nimen *Tammerkoski* oletetaan niin ikään olevan skandinaavinen laina, mutta aivan eri sanasta kuin *damber*. Huldén rinnastaa Tammerkosken muinaislänsiskandinaavin adjektiivin *þambri* 'pingottunut, paksu, paisunut (vatsasta)' (< mksk. **þambar* < vksk. **þambaz* < PIE **temp-* 'venyttää, pingottaa' > lat. *tempus* 'aika, aikayksikkö') ja samaan sanueeseen kuuluvaan substantiiviin misl. *þomb* 'suuri vatsa; jousen jänne' (< ksk. **þambu* < plgerm. **þambō*) (de Vries 1961, 605, 631; Norrøn ordbok 1993, 447, 461; de Vaan 2008, 610–611). Kyseisen substantiivin johdoksesta **þambiön* johtuvat monet pohjoisruotsalaiset paikannimet *Tämban* ja *Tämman*, mutta yksikään niistä ei liity mitenkään koskiin, vaan ne ovat (maankohoamisen seurauksena maatuneita) entisten muodoltaan "pyörtävien tai pussimaisten" lahtien nimiä (Huldén 1990, 40; Kartsök och ortnamn). Tästä ilmeisestä semantisesta heikkoudesta huolimatta Huldén johtaa nimen *Tampere* juuri kyseisestä sanasta **þambiön* "paksuvatsainen" → vsm. **Tampio* → *Tammer-/Tampere*. Toisena mahdollisena lainaoriginaalina hän mainitsee hypoteettisen, määriteosaltaan johtamattoman yksikön genetiivisijaisen yhdyssanan **Þambarfors* "Paksun/Suurenvatsankoski". Islantilaisessa saagassa mainitaan paikannimi *Þambárdalur* "Paksujoen (= Tulvajoen (?)) laakso", mutta tämän yhdysnimen määriteosan perusmuoto on **Þambá* "Tulvajoki (?)", jota on kovin vaikea yhdistää asiallisesti Tammerkoskeen, onhan vedenvirtaus Näsijärven ja Pyhäjärven erottavan kannaksen läpi on ollut normaalitila Tammerkosken syntymästä n. 6000–5500 eKr. alkaen. (Alhonen 1988, 35–38; Huldén 1990, 40–42; Norrøn ordbok 1993, 447; Tammerkoski ja kosken kaupunki 2011, 12). On vaikeaa ja kaukaa haettava nähdä semanttista yhteyttä norjalaisen saarenimen(!) *Tomma* (< mnorj. **Tǫmb-in* < ksk. **þambu*) ja hydronyymin *Tammerkoski* välillä (Norsk stadnamleksikon 1980, 317). Ainakin itäisessä Skandinaviassa kantaskandinaavisen sanueen **þambaz*/*þambu* jatkajan sisältävät paikannimet merkitsevät meren tai järven pohjukoita/lahtia eivätkä liity koskiin (virtavesiin), kuten Huldénin etymologia edellyttäisi, ja kuitenkin kaikki muut Suomessa sijaitsevat Tampereen Tammerkosken kannalta relevantit *Tammer-/Tampere*-paikannimet ovat nimenomaan virtavesien nimiä (ks. Rahkonen 2011, 253–254; Kartsök och ortnamn; Karttapaikka). Huldén (2001, 448) myöntää itsekin myöhemmässä paikannimistöä käsittelevässä teoksessaan nimen *Tampere* alkuperän olevan yhä hämärän peitossa. Huldénin etymologia on toki siinä mielessä Nissilän selitystä parempi, että siinä ei ole yhtään karkeaa (kieli)historiallista asiavirhettä, mutta Huldénin selitys on toisaalta hypoteettisempi ja ennen kaikkea hänen esittämältään etymologialta puuttuvat kokonaan koskiin viittaavat nimeämisparalleelit Suomesta ja Ruotsista, kun taas Rahkosen rehabilitoima *dappal*-etymologia on mielestäni semanttisesti erittäin hyvin perusteltu. (Sen

äänteellisistä perusteluista lisää tuonnempana.) Pidän Huldénin (1990, 41) toissijaisena esittämää lainaoriginaalia **Pambarfors* toiseksi parhaana *Tampere*-nimen selityksenä heti saamelaisen appellatiivin *dappal* kantamuotoon perustuvan etymologian jälkeen. Vaikka Rahkonen ei sitä mainitsekaan, myös Pohjois-Ruotsissa on eräs paikannimi, joka vahvistaa Rahkosen ja tämän artikkelin kirjoittajan näkemystä Tampereen Tammerkosken alkuperästä. Kyseessä on ”Meänmaassa” Pajalassa Narkausjoen (→ ru. Narkån) rannalla sijaitseva *Tammerkoskenvaara*. Tässäkin tapauksessa kyse on virtavedestä eikä meren tai järven (paksusta) lahdesta padosta puhumattakaan. (Kartsök och ortnamn). Huldénin esittämä etymologia voisi toki teoriassa selittää Tampereen Tammerkosken nimen, mutta koska kaikki muut samansointiset nimet ovat virtavesiä kaukana ”paksuvatsaisista” järvistä, on Rahkosen etymologiaa pidettävä ehdottomasti parempana, sillä se selittää uskottavasti myös kaikki muut Tampereen kannalta relevantit paikannimet (ks. Rahkonen 2011, 253–254), mitä sen enempää Nissilän kuin Huldénin selitys eivät tee. Nimistöntutkija Alpo Räisäsén (2010, 523) mukaan samantyyppisten paikannimien alkuperää on hieldmällisintä tutkia nimenomaan nimipesyeittäin.

Äskettäin ilmestyneessä *Tammerkoski ja kosken kaupunki* -teoksessa (2011) ”erittäin varteenotettavana” etymologiaehdotuksena pidetään muinaisruotsin sanaa *tamber* ’kesy, lauhkea (kotieläimistä)’ (> nru. *tam* ’kesy’), aivan kuin *Tamberfors* ”Kesykoski” voitaisiin johtaa siitä (Söderwall 1918, 618; FLD s.v. *tamber*; Salminen 2011, 33). Tämä selitys on vain valitettavasti yhtä huono kuin *Damberfors*-selitys.⁹ Rinnastus perustuu äänneasujen näennäiseen samankaltaisuuteen. Hypoteettinen yhdyssana ***Tamberfors* on aivan yhtä kielenvastainen kuin ***Damberfors*. Sitä paitsi Tammerkoskea ei ollut 1540-luvulla (eikä vielä pitkään aikaan sen jälkeen) padottu ja valjastettu eli ”kesytetty”, joten semanttisestikin rinnastus on arveluttava. Nyt joku nykyskandinaavisia kieliä osaava voi kysyä, miksei sitten ***Tamberfors*, kun kerran on sellaisia autenttisia paikannimiä kuin *Östersjön* ja *Östersund* tai vaikkapa muinaisislannin *Austrvegr* ’viikingien idäntie’, joka muinaisruotsiksi käännettynä olisi *Östervägher*. Näennäisestä samankaltaisuudesta huolimatta *Östersund* yms. ja ehdotettu *Tamberfors* edustavat eri rakenteita, joita ei voi rinnastaa tekemättä väkivaltaa skandinaavisten kielten historiallisen kieliopin tosiasioille. Nimessä *Östersund* sanansisäinen /r/ on johdin (ja sitä edeltävä e-äänne epenteettinen vokaali), joka kuuluu sanan vartaloon, ja siksi se esiintyy myös yhdyssanansisäisessä asemassa, mutta epäkieliopillisessa hypoteettisessa nimessä ***Tamberfors* sanansisäinen /r/ olisi yksikön nominatiivin tunnus (< ksk. /az/), koska sanan *öster* kantagermaaninen ja kantaskandinaavinen kantamuoto on ollut **austraz*, josta misl. *austr*, mutta muinaisruotsin sanan *tamber* vastaava kantamuoto on ollut **tamaz*, josta misl. *tamr* (ks. s. 52–53) (Hellquist 2008, 1162–1163, 1469). Huomionarvoista on myös se, että sanaan *tamber* sisältyvä b-äänne on vasta muinaisruotsissa syntynyt epenteettinen konsonantti. Sitä voi äänteellisesti verrata Tampereella tavalliseen sanontaan *se on jämpä* (← mru. *iæmp* ’tasan’).

9 *Tampere*-nimen alkuperää käsittelevän luvun otsikko on paljon puhuvasti ”Padottu vai lauhkea koski?”

Nimien Tammerkoski ja Tampere saamelainen alkuperä

Lappologi Samuli Aikio (1999, 118) kehotti kielenutkijoita juovattamaan eli jäljittämään appellatiivia *dappal* suomalaisessa paikannimistössä, mutta hän ei mainitse sanallakaan sen enempää maamme *Tammerkoski*-nimiä kuin *Tamperetta*, jotka mielestäni kuuluvat etymologisesti yhteen. Vahva käsitykseni nimen *Tammerkoski* alkuperästä äännehistoriallisine kehityksineen on seuraava: sm. *Tammerkoski* < vsm. *Tamper(koski)* ← vsa. **Tambel*(*kuoške*) < mksa. **tēmbel* 'suvanto virtavedessä' < vksa. **tēmpelä* 'suvanto, syvä paikka vedessä' (vrt. saPo. *luoppal* 'lompolo' < vksa. **lompelä* < vksm. **lampi-la* < vksm. **lampi*).¹⁰ Pohjoissaamen yleisnimellä *dappal* ei Pekka Sammallahten (1999, 75) mukaan ole appellatiivista vastinetta suomen kielessä. Sammallahten (1999, 75) mukaan paikannimi *Simpele* on sitä vastoin saamen appellatiivin *dappal* 'koskessa tai kosken niskalla oleva tasaisesti virtaava osuus; (lyhyt) suvanto' etymologinen äännevastine, ja tämä rinnastus on saanut kannatusta (ks. SPNK 2007, 414; Älgu-tietokanta s.v. *dappal*). Sammallahti (1999, 75) olettaa *Simpeleen* olevan Suomessa (ehkä juvalaista talonnimeä *Simpeli* lukuun ottamatta) uniikkinimi, mutta paikannimihaulla Maanmittauslaitoksen *Karttapaikka*-tietokannasta selviää, että maassamme sijaitsee myös *Simpeleensalo*-niminen lähes joka puolelta veden ympäröimä kalliainen metsäalue Saimaan vesistössä Savonlinnassa, *Simpeli*-niminen lampi Savitaipaleella ja edellä mainitun *Simpeli*-nimisen talon läheisyydessä *Simpelinlampi* ja *Simpelinpelto* Juvan ja Puumalan rajalla, joten aivan uniikista paikannimestä ei ole kyse. Vesistö on yhteinen nimittäjä kaikille edellä luettelemilleni paikannimille. *Simpele* oli alkuaan joenosan nimi, sittemmin järvennimi (nyk. *Simpelejärvi*) ja nykyään kirkonkylän nimi (Sammallahti 1999, 75; SPNK 2007, 414; Karttapaikka). Nimen *Simpele* suppea levikki ja opaakki merkitys viittaavat lainaperäisyyteen. Siksi oletan, että *Simpele* on saamelaisperäinen paikannimi. Olen Pekka Sammallahten kanssa pitkälti samoilla linjoilla ja väitän suomalaisen paikannimen *Simpele* (< kksm. **Timpel*) lainautuneen paikan varhaiskantasaamelaisesta nimestä **Tēmpelä*.¹¹ Saman appellatiivin sisältävästä nuoremasta muodosta **Tambel* on yllä esittämälläni tavalla mielestäni lainautunut hydronyymi *Tammerkoski*. Sanueelle voidaan mielestäni esittää kantagermaaniinen etymologia. Samalla *Tampere*-nimen taustalla olevan kantasaamelaisen appellatiivin oma alkuperä saa selvyuden.

Pohjoissaamen sanan *dappal* varhaiskantasaamelainen esimuoto on ollut joko **tēmpilä*, **timpilä* tai **tūmpilä*, sillä ensitavun */ü/, */i/ ja */ε/ ovat langenneet yhteen */ε/:ksi (> mksa. */ε/ > laajoilla saamen puhuma-alueilla /a/, mutta perifeerisillä alueilla /ε/ on säilynyt) (Korhonen 1981, 83, 110, 114; Sammallahti 1998, 35–37, 181–188; J. Häkkinen 2007, 16–19, 82). Näistä viimeksi mainitulle eli muodolle **tūmpilä* voidaan

10 Rahkosen (2011, 252–254) rekonstruktio on lähes identtinen, mutta se ei ulotu myöhäiskantasaamea kauemmaksi.

11 Nimien *Tammerkoski/Tampere*, *Simpele* ja appellatiivin *dappal* sanansisäistä konsonantistoa voi verrata sanoihin *lommel*, *lompolo* ja *luoppal* sekä *Lummenne*-järven nimeen (SPNK 2007, 243, 245; Karttapaikka).

esittää kantagermaanin etymologia. Kantagermaanin sanasta **dump-ilan* 'syvä paikka vedessä' ovat kehittyneet mys. *tumphilo* 'syvä paikka vedessä', sak. *Tümpel* 'lätäkkö', eng. *dimple* 'kuoppa' ja eng. / norj. / tan. *dump* 'kuoppa, lätäkkö' (CODEE 1996, 125; Schrijver 2003, 222). Sana lienee nasaalijohdos 'syvää' merkitsevistä indoeurooppalaisesta nominijuuresta **dheub-*, josta kantagermaanissa on tullut **deupaz* (Ringe 2006, 62). Peter Schrijverin (2003, 222) mielestä kyse voi olla myös substraattisanavartalosta luoteisindoeurooppalaisissa kielissä, mutta se on joka tapauksessa atestoitu germaanista, baltista ja keltistä. Äännekehitys on sanan lainautuessa ollut seuraava: kgerm. **dumpila(-)* 'syvä paikka vedessä' → vksa. **tümpilä* 'suvanto' (vrt. vksa. **lampi-la* > saPo. *luoppal* 'lompolo') > ksa. **tēmpel* > saPo. *dappal*. Kantasaamelaisesta muodosta **tēmpel* sana on lainautunut keskikantasuomeen äänneasussa **Timpel* : **Timpelen* >> sm. *Simpele*. Vartalovokaalinsa laadusta johtuen paikannimi *Simpele* ei voi olla suora laina kantagermaanista. Sana on läpikäynyt keskikantasuomalaisen äänne muutoksen */ti/ >> /si/. Kantagermaanin tai kantabaltin */u/:n substituoinnille kantasuomalais-saamelaisella */ü/:llä löytyy useita paralleelleja, jollaisia ovat ainakin sm. *pyrkiä* ~ sa. *bargat*, sm. *ympäri*, *hypätä*, *kyykkiä*, *rytö*, *syrjä* ja *tyhjä* (ks. Hofstra 1985, 30–31; LÄGLOS s.v. *hypätä*, *kyykkiä*, *pyrkiä*, *ympäri*; Häkkinen 2004, 231, 989, 1085, 1229, 1370, 1537–1538). Semanttinen yhteys merkitysten 'syvä paikka vedessä' ja 'suvanto' selittyy sillä, että jokien syvissä ja leveissä kohdissa vesi virtaa fysikaalisista syistä (laajemman joenuoman muodostaman vesiputken läpileikkauksen suuremman pinta-alan vuoksi) ympäristöään verkkaisemmin. Myös suomen kielen sanat *tyven/tyyni* ja *syväntö/suvanto/suvanne* ovat adjektiivin *syvä* johdannaisia. (SSA s.v. *syvä*, *tyven*; Nelson 2009).

Ollaksemme aivan tarkkoja tutkimushistoriallisen totuuden suhteen kerrottakoon, että nimen *Tammerkoski/Tampere* ja pohjoissaamen appellatiivin *dappal* yhteenkuulumista ehdotettiin jo kauan ennen Rahkosta. Jo vuonna 1942 Eino Lähteenmäki kirjoitti *Tampere*-nimen alkuperästä Tampereella ilmestyvässä *Tammerkoski*-kotiseutulehdessä (nro 1, s. 4), jossa hän kertoi kielentutkija Aukusti Valdemar Koskimiehen (ent. Forsman) (k. 1929) ehdottaneen, että nimi *Tammerkoski* olisi voinut lainautua saamelaisesta sanasta *dabbal* [sic] 'suvanto'.¹² Koskimiehen ehdotus ei kuitenkaan saavuttanut mainittavaa kannatusta ja huomiota, koska merkittävän kosken nimeäminen 'suvantoa' merkitsevällä saamelaisperäisellä sanalla tuntui nimistöntutkijoista (ja maallikoista) täysin järjenvastaiselta. Vuoden 1942 seuraavassa *Tammerkoski*-lehden numerossa K. V. Kaukovalta (nro 2, s. 26) toteaa, että Heikki Ojansuu [sic]¹³ liikkuu "terveellä pohjalla etsiessään Tampereen selvitystä lapin kielestä", mutta Ojansuun esittämä mahdollinen lainaoriginaali ei vakuuta. Katsauksessaan sen hetkiseen *Tampere*-nimen tutkimuksen saldoon Vilho Rikonen (1956, 70) toteaa, että annetuista selityksistä todennäköisimmältä vaikuttaa oletus

12 Tietävästi ensimmäisen kerran saamelaista alkuperää (vaikkakin eri sanaa kuin *dappal*) nimelle *Tampere* ehdotti *Aamulehdessä* 8.1.1922 nimimerkillä *Asianharrastaja* kirjoittanut anonyymi henkilö (Rikonen 1956, 70).

13 Itse asiassa Ojansuu argumentoi kyllä oman *Tammikoski*-selityksensä puolesta, mutta mainitsi myös saamelaisalkuperän mahdollisuuden, josta hän oli kuullut A. V. Koskimieheltä (Rikonen 1956, 70).

Tampereen nimen ”lappalaisperäisyydestä”. Viljo Nissilä (1959, 192) mainitsee klassisessa Tampereen nimeä jäljittäneessä artikkelissaan A. V. Koskimiehen esittäneen tämän saamelaiseen *dappal*-sanaan perustuvan etymologian *Tammerkoski*-lehdessä vuonna 1942 kuitenkin sitä sen paremmin perustelematta.¹⁴ Koska arvovaltainen Nissilä piti ehdotettua saamelaisetymologiaa äänteellisesti ja semanttisesti hyvin epätodennäköisenä, se hävisi keskustelusta. Tämä katsaus 1940- ja 1950-luvun keskustelusta aiheesta sopii päätettäväksi K. V. Kaukovallan (1942, 26) osuvaan toteamukseen: ”Meidän täytyy toistaiseksi rauhassa odottaa Tampereen nimen lopullista selittäjää.”

Nyt tuo odotus on mielestäni päättynyt Rahkosen (2011) ja Heikkilän (2012) esittämän – ja mikä tärkeintä nyt myös perustellun – etymologian myötä. Saamelaiseen koskiappellatiiviin *dappal* perustuvan etymologian uskottavuuden kannalta aivan ratkaisevan tärkeää on se, ettei *dappal* merkitsekään vain yleisesti ja epäspesifisesti ’suvantoa’, vaan nimenomaan ’koskessa sijaitsevaa suvantoa’ (Sammallahti 1999, 75; Älgu s.v. *dappal*). Tätä ratkaisevaa tietoa ei A. V. Koskimiehellä ollut. Rahkonen (2011, 252) kirjoittaa etymologiansa olevan ”äänteellisesti moitteeton”. Sellaiseksi se omastakin mielestäni osoittautuu, muttei ilman huolellisia perusteluja, koska selitykseen sisältyy aiemmin tuntematon äännesubstituutio (vksm./vksa. */ü, i, ɛ/ > kksa. */ɛ/ >>) mksa. */ɛ/ → vsm. /a/, mitä Rahkonen ei edes mainitse perusteluista puhumattakaan. Korostan, että aiemmin tuntematon äännekorvaussääntö ei kuitenkaan tee Rahkosen rinnastusta mahdottomaksi, sillä ovathan kaikki uudet äännelait ja äännesubstituutiosäännöt löytyessään aiemmin tuntemattomia, mutta ikään kuin itsestään selvyytensä äännekorvausta mksa. */ɛ/ → vsm. /a/ ei voi missään tapauksessa lähtökohtaisesti pitää. Aivan tarkkaan ottaen kyseessä ei välttämättä edes ollut yllä mainittu äännesubstituutio mksa. */ɛ/ → vsm. /a/ vaan pikeminkin suomen kielen *Tamper* on lainattu varhaisaamelaisesta kielimuodosta, jossa oli jo äännevuoksuksessa */ɛ/ >> /a/ syntynyt uusi takainen *a*-foneemi tai ainakin äänne, todennäköisesti */ɛ/, jolle (varhais)suomen vokaalifoneemeista lähin vastine oli /a/. Äännesubstituutio on siis ollutkin lähinnä vsa. */ɛ/ → vsm. /a/. (Heikkilä 2012, 118.) Itse asiassa saamelaisen lainaoriginaalin vokaalinlaadun ei tarvinnut olla edes kovin lähellä suomen *a*-äännettä. Lainaoriginaalin väljäkhön illabiaalisen takavokaalin lähin vastine suomessa oli silti /a/. Hyväksytyksi tullakseen rinnastus vaatii perustelujen lisäksi äänteelliset rinnakkaistapaukset, joita Rahkonen ei esitä ainoatakaan, vaikka tarjoaakin kaksi semantiikan kannalta tärkeää paralleelia (*Simpele* ja *Tammerkoski* Kaustisella). Topografis-semanttisesti Rahkosen selitys on minunkin mielestäni moitteeton, sillä Tampereen *Tammerkoski* ja kaikki muut relevantit *Tammer*-nimet ovat virtavesissä tai viittaavat virtavesiin, joissa koskipaikkojen välissä on suvanto. Itse asiassa semanttinen yhteneväisyys appellatiivin *dappal* merkityksen ja Tampereen *Tammerkosken* topografian (3–4 koskipaikkaa ja 3–4 suvantoa) välillä on niin ilmeinen, että *Tammerkoski* olisi luonnontilaisena ollessaan voinut toimia oppikirjaesimerkkinä sanan *dappal* merkityksestä (ks. Rahkonen

14 Tarkkaan ottaen Koskimies ei tietenkään itse esittänyt sitä, sillä hän oli tuolloin ollut kuollessaan jo 13 vuotta, vaan Eino Lähteenmäki viittasi Koskimiehen etymologiaan.

2011, 253; Salminen 2011, 24). Nimi *Tammerkoski* merkitsee siis ”Peräkkäisistä koski- ja suvantopaikoista koostuvaa virtavettä”, mikä vastaa hyvin todellisuutta.

Rinnakkaistapauksia äännesubstituutiosta vsa. /ɛ/ ja/tai /a/ → sm. /a/

Äännesubstituutio, jossa nykysaamen äännettä /a/ vastaa suomessa /a/, tunnetaan tähän mennessä vain nykyisen saamelaisalueen nimistöstä. Esimerkkeinä mainittakoon jo vuonna 1611 julkaistussa kartassa esiintyvä paikannimi *Avilajoki* ’Ivalojoki’ (vrt. saPo *Avvil* ’Ivalo(joki)’) ja Enontekiön kalliainen tunturi *Kahperusvaarat* (← saPo. *Gahperusat*) (Karttapaikka). Mikäli äännesuhteesta vsa. /ɛ, a/ → sm. /a/ löytyy todistusvoimaisia esimerkkejä etelämpää Suomesta, väittäisin Tampereen nimen alkuperän ikaikaisen arvoituksen lopullisesti ratkenneen. Ja löytyyhän niitä. Suomen saamelaisperäisen paikannimistön etymologinen ja äännehistoriallinen tarkasteluni osoittaa, että varhaisaamelainen äänneenmuutos /ɛ/ > /a/ on varsin vanha, sillä myös tästä varsinaista kantasaaimea nuoremasta, mutta silti laajoilla saamelaiskielten puhuma-alueilla tapahtuneesta kantasaaamen monivaiheisen äänneenmuutoksen */ü, i, ɛ/ > */ɛ/ > */ɛ/ > */ɛ/ > /a/ nuorimman vaiheen äänneestä eli /a/:sta on jäänyt jälkiä Suomen nykyisen saamelaisalueen eteläpuoliseen nimistöön (Korhonen 1981, 83; Heikkilä 2012, 118–120). Käsittelen seuraavaksi todistusvoimaisia esimerkkipaikannimiä, joissa esiintyy äännesubstituutio vsa. /ɛ/ tai /a/ → sm. /a/. *Tampere*-nimen etymologian kannalta todistusvoimaisia paikannimiä on lukuisia. Aloitan Pohjois-Suomesta ja etenen kohti Etelä-Suomea. Mitä etelämpänä käsiteltävän nimen omaava paikka sijaitsee, sitä todistusvoimaisempi se on. Mainitsin jo *Kahperusvaarat*, jotka ovat saameksi *Gahperusat* ”Lakkiset”. Nimeen sisältyy saamen sana *gahpir* ’lakki’, joka on itämerensuomen sanan *kypärä* ’pään suojus; (korkea) lakki’ historiallinen vastine. Saamen sana on lainautunut suomen peräpohjalaismurteisiin asussa *kappira* ’lappalaislakki’. Muita saman äänneasultaan todistusvoimaisen sanan ja semanttisen motivaation sisältäviä paikannimiä ovat *Kappervaarat* Savukoskella, *Kappernenä*, *Kappernenänkummut* ja *Kappero-oja* Sodankylässä, *Kapperalaki* ja *Kapperajärvi* Kittilässä, *Kaperuskoski* Rovaniemellä sekä Etelä-Suomessa *Kappera* (= kaksi vierekäistä kumpareta suon keskellä) Parkanossa ja *Kaper(i)vuori* Hämeenkoskella.¹⁵ Näistä Lahden ja Hämeenlinnan välissä sijaitseva Hämeenkosken *Kaper(i)vuori* on eteläisin, ja siinäkin on ensitavussa /a/. Semanttisena motivaationa näissä nimissä on korkean (ja jyrkän) maankohouman vertaaminen lakkiin, ja niitä voidaan verrata maamme moniin *Kypärämäkiin*. (SPNK 2007, 205; Nimiarkisto; Karttapaikka). Joissain tapauksissa kyse voi olla käännöslainasta saamesta suomeen. Tällaiseksi tapaukseksi oletan Juankoskella

15 Sallassa Itä-Lapissa sijaitsevilla paikannimillä *Keppervaarat* ja *Ylimmäinen Keppervaara* on sama semanttinen motivaatio, mutta ne on lainattu itäsaamelaisesta kielimuodosta, jossa äänneenmuutosta /ɛ/ > /a/ ei ollut nimen lainautuessa (vielä) tapahtunut (Sammallahti 1998, 26; Nimiarkisto; Karttapaikka). Koska *Kapper-* ja *Kepper-* paikannimien alkuperä on tähän mennessä ollut tuntematon, kaikki luettelemani esimerkit ovat samalla uusia etymologioita.

Pohjois-Savossa sijaitsevan *Kypäräinen*-nimisen korkean maankohouman, jonka välittömässä läheisyydessä sijaitsevat saamelaiden muinaiseen läsnäoloon viittaavat paikannimet *Mustalahti*¹⁶, *Talviniemi* sekä *Pisa*, *Pieni-Pisa* ja *Iso-Pisanlampi* (Karttapaikka). Sodankylän *Arvojärven* nimeen väitän sisältyvän saamen sanan *arvi* 'sade'. Vieressä sijaitsee *Arvovaara*. (Nimiarkisto; Karttapaikka). Nimen "Sadejärvi" semanttisena motivaationa on se, ettei tällä pienellä, mutta syvällä järvellä ole tulo- eikä lasku-uomaa vaan se näyttää olevan vedensaanniltaan "omavarainen".

Itämerensuomen adposition *ylä* etymologisiin vastineisiin saamassa kuuluvat *alla* 'korkea' ja *alimus* 'ylimmäinen'. Kantasaamen sanavartalat **elē* 'ylä' ja **elē* 'korkea' sisältyvät lukuisiin suomalaisiin paikannimiin kuten *Ilaja*, *Ilomantsi*, *Ilamonvuori*, *Elimäki* (ru. *Elimä*), *Ellivuori*, *Elämysjärvi*, *Elämänmäki*, *Elamonjärvi*, *Elänne* (rinnakkaismuodot *Elännesjärvi* ja *Elämänjärvi*), *Älänne*, *Älymäki*, *Ällävaara* jne. (SPNK 2007, 46–47, 97–98; Aikio 2007, 170–171; Karttapaikka).¹⁷ Näin nimetyt paikat ovat seutunsa korkeimpia maankohoumia tai vesistönsä latvajärviä eli yläjärviä. Ensitavun vokaalin vaihtelu selittyy osittain eriaikaisella lainautumisella ja osittain äännesubstituutioilla. *Tampere*-nimen etymologian kannalta todistusvoimaisia ovat *Allema-aapa*, *-kummut*, *-lampi*, *-lehto*, *-nivat* ja *-oja* Sodankylässä, joihin sisältyy sama saamen superlatiivi "ylimys" kuin nimeen *Ilomantsi*, jota on vielä laajennettu diminutiivijohtimella. Sotkamossa sijaitseva järvi nimeltä *Alanen* ei ole sitä, miltä kielellisesti näyttää, sillä se on latvajärvi. Nimi on saamelaisperäinen ja merkitsee 'Yläjärveä'. Sama selitys pätee Enontekiön *Allijärveen*. Sama semanttinen motivaatio piilee myös Padasjoella sijaitsevissa hydronymeissä *Alijärvi* ja *Ylinen Alijärvi*, jotka sijaitsevat korkeammalla kuin läheinen Päijänne ja ennen kaikkea korkeammalla kuin läheinen *Yläjärvi*. Alavudella sijaitseviin *Vähä Allasjärven* ja *Allasjärven* (sekä siitä alkunsa saavan *Allasjoen*) nimeen (murteessa *Allasjärvi* < **Allaisjärvi* < **Allainen* > *Allaanen*) ei voi sisältyä suomen yleiskielen appellatiivi *allas*, koska se ei esiinny vanhaan Etelä-Pohjanmaan murteessa eikä adpositio *ala*, koska Etelä-Pohjanmaan murteessa ei ole ns. yleisgemiinaatiota (vrt. *tuloo* vs. *tulloo*, *tulee*, *tullee*) (Lehtinen 2007, 268). Koska *Allasjärvi* on latvajärvi, sen nimeen sisältyy mitä todennäköisimmin sama saamelainen *ylä*-sana kuin aiempiinkin nimiin. Merkittävää on, että tässäkin nimessä on ensitavussa /a/ eikä /i/, /e/ tai /ä/.

Jopa Tampereelta taitaa löytyä *Tammerkoski*-nimen lisäksi paikannimi, jossa on äännesuhde vsa. /e/ tai /a/ → sm. /a/. Tarkoitan pienehköä *Alasjärveä*, joka on yläjärvi ja sijaitsee korkeammalla kuin alueen muut järvet eli Näsijärvi, Pyhäjärvi, Iidesjärvi, Kaukajärvi ja Niihamajärvi. Järvi ei myöskään kuulu tai ole kuulunut minkään *Alanen*-nimisen tilan/suvun omistukseen. *Alasjärvikin* lienee siis saamelaisperäinen. Yhdyssanan osien rajalla oleva /s/ selittyy joko analogiaksi alueen monista muista vastaavantuoppisista järvennimistä (vrt. *Iidesjärvi*, *Lahdesjärvi*, *Pulesjärvi*, *Kiikkisjärvi*, *Jokisjärvi*, *Kyrösjärvi*,

16 Myös Tampereen Tammerkosken niskan vieressä sijaitsee *Mustalahti* ja sen lähistöllä *Lapinniemi* ja *Silinkari*.

17 Lisään uutena etymologiana tähän luetteloon paikannimen *Eläntee* Nousiaisissa, jossa näemmä myös on kerran asunut kantasaamea puhunutta väestöä (Karttapaikka; Nimiarkisto).

Kyröskoski, Ahvenisjärvi ja Vammaskoski sekä *Vuoresvuori*) tai sitten *s*-äänne on lainautunut muun sanan mukana suoraan saamesta, jossa se viitannee attribuuttimuotoon tai diminutiiviin (vrt. *Kukkasjärvi, Ilosvuori, -joki, -järvi, Torasjoki ja Yläisjärvi*) (Sammallahti 1998, 71–73, 90; Vahtola 1999, 114; SPNK 2007, 98; Karttapaikka). Pohjoissaamassa on toki myös samasta *ylä*-adpositiosta johdettu appellatiivi *aláš* 'huippu, laki, pinta', jonka esimuotoa voisi ajatella *Alasjärven* äänteelliseksi ja semanttiseksi originaaliksi (Sammallahti 2006, 16; Älgu s.v. *aláš*). Myös *Tarjanne-järvi* (*Tarienes siöö* v. 1552, *Tariennes* v. 1571) Mänttä-Vilppulan, Ruoveden ja Virtain kuntien alueella lienee todistusvoimainen. Siihen näyttää sisältyvän eräs saamen kielen saamelaisista merkitsevästä sanoista, joka esiintyy saamelaisessa aluenimessä *Darji* 'Turja = Kuolan niemimaan itäosa' (vrt. samaa aluetta merkitsevä muinaisskandinaavinen nimi *Terfinna land*), jonka äännelallinen vastine suomessa on *tyrjä* 'lapinnoita', *tyrjäläinen* 'lappalainen', jolla on myös takavokaalinen muoto *turja* 'lapinnoita', *turjalainen* 'lappalainen' ja *Turjanmaa* 'Lappi'. Sanat *turja* ja *tyrjä* esiintyvät useissa Suomen paikannimissä (SPNK 2007, 447; Karttapaikka).

Kuhmoisissa samalla leveyspiirillä kuin Tampere ja Alasjärvi on *Passunvuori, Passunjärvi ja Passunoja*. Näihin nimiin voi sisältyä saamen sana *bassi* 'pyhä', joka on itämerensuomen *pyhä*-sanan etymologinen vastine. Samaa alkuperää ovat Suomen *Pisa*-nimet (SPNK 2007, 339). Kaikki suomen kielen sanat, joihin sisältyy geminaatta /ss/, näyttävät olevan nuorehkoja lainasanoja: esimerkiksi *kassi* ← ru. *kasse*, *kossi* 'poika' ← ru. *gosse* 'poika', *passi* ← ru. *pass*, *pissa* ← ru. *piss*, *pussi* ← mru. *posse*, *tassu* ← ru. *tass*, *tussi* ← ru. *tusch* jne. (SSA s.v. *kassi*, *kossi*, *passi*, *pissa*, *pussi*, *tassu*, *tussi*). Paralleeli saamelaisperäisen paikannimen toisen tavun vokaalille /u/ on Sallan *Jaurujärvi*, jonka nimeen sisältyy saamen kielen sana *jávri* 'järvi' (vrt. *Jaurajärvi* Kuhmossa) (Karttapaikka). Toinen paralleeli on Päijänteen rannalla sijaitsevassa huomattavan korkean maankohouman nimessä *Vaaru(nvuoret)*, johon sisältyy sama saamelainen maankohoumaa merkitsevä sana *várri* kuin on Suomen lukuisissa *vaara*-nimissä (Aikio 1999, 118; Salo 2000, 27).¹⁸ Jälkitavun takainen labiaalivokaali heijastellee (sm. *enä* 'iso, suuri' <) vksm. **enä* > sm. *eno* ~ saPo. *eatnu* 'suuri joki' ~ *Eanodat* 'Enontekiö' -tyyppistä *o*-johdosta joko suomessa tai lainaoriginaalissa

18 On mahdollista, että myös turkulaiseen (aiemmin Kaarinaa), toistaiseksi alkuperältään hämärään paikannimeen *Pisuvuori* sisältyy kantasaamen 'pyhää' merkinnyt appellatiivi **pešä* (< vksm. **püšä* ← kgerm. **wīgaz* 'pyhä'), josta on voitu muodostaa labiaalivokaalinen (diminutiivi)johdos jo kantasaamessa (ks. Sammallahti 1999, 70–73). *Pisuvuori* on korkeiden kallioiden alue, joka aikoinaan kohosi suoraan ja jyrkkänä merestä (Kepsu 1987, 25; Karttapaikka). *Pisu*-nimisen tilan ensimmäintä on Turussa 4.7.1378 päivätyssä asiakirjassa (DF nro 871). Jorma Koivulehdon (1973, 13) itämerensuomalais-saamelaiselle sanalle *pyhä* ~ *bassi* ehdottama germaaninen etymologia on aiheetta torjuttu LÄGLOS:issa (Heikkilä tulossa). Asia ei mielestäni muuta se, että Janne Saarikivi (2007, 327–331) on hiljattain löytänyt sanu-eelle etymologiset vastineet myös volgalais- ja permiläiskielistä (esim. mokšamordvan *peže* 'synti'), sillä muitakin germaanisista lainoista on kulkeutunut volgalais- ja permiläiskieliin asti (Hofstra 1985, 393; Aikio & Aikio 2001, 19–21; Häkkinen 2004, 542). Sitä paitsi sana levikki ei ole synonyymi sanalle etymologia. Nimellä *Pisuvuori* ei voi olla mitään tekemistä suomen kielessä paljon nuoremman lainasanan *pissa* kanssa (SSA s.v. *pissa*). Uskon, että sama kantasaamelainen sana esiintyy myös Laitilan paikannimessä *Pisukoski* (Nimiarkisto). Eräs toinen saamelainen paikannimi Turussa on *Runosmäki* (Ainiala, Saarela & Sjöblom 2008, 130).

kantasaamessa. *Vaaru*-nimisiä paikannimiä on Suomessa muitakin, ja ne kaikki merkitsevät maankohoumaa (Itkonen 1993a; SPNK 2007, 485). Kolmas paralleeli on *Kuosku*-nimien ryväs Savukoskella. Nimiin sisältyy varhaisaamen sana **kuoške* 'koski' (> saIn. *kuoška*). Myös Sodankylän, Taivalkosken ja Puolangan *Aska*-nimien rypäät ovat todistusvoimaisia. Näistä nimistä mainittakoon *Askanmäki* ja *Askanvaara* Puolangalla sekä *Iso-Aska* (= järvi) ja *Askanvaara* Taivalkoskella. Niihin sisältyy yleissaamelainen sana *aski* 'syli (istuessa); vaatteen helma (kannettaessa); takan pesä; laakso tai tasanne rinteiden välissä' ~ ka. *yskä* 'syli'. *Aska*-nimiä on lisäksi Kuusamossa ja Muhoksella. (SSA s.v. *turja, yskä*; SPNK 2007, 28, 197; Älgu s.v. *aski*; Karttapaikka; Nimiarkisto). Varhaisaamelaisen äänteenmuutoksen /e/ > /a/ tapahtumisesta todistaa myös savolaisissa muinaisrunoissa käytetty nimi *Pajainen* 'ukoksen jumala', joka on laina saamen sanasta *baján* 'ukkonen' (← ksa. **pejāne* "yläinen" ← ksa. **pejā* > saPo. *badje-* 'ylä') (Haavio 1967, 85; Sammallahti 2006, 25–26). Eteläisin todistusvoimaisin paikannimi lienee *Averia*-niminen järvi Vihdissä. Väitän tämän hydronyymien lainautuneen järven kantasaamelaisesta nimestä **Ēvvērē*, joka rinnastuu Lapin vesistönimisiin *Avvil/Avveel* (→ sm. *Ivalo*), *Avesuorri* (→ sm. *Avisuora*) ja *Avvir* 'Imandrajärvi', joihin sisältynee saamen verbi *avvit* 'vuotaa (veneestä), virrata' (< mksa. **ĕvvēdēk* < vksa. **ōvātāk* < vksm. **uwa* >> sm. *vuov* 'virta', *vuotaa*) (Sammallahti 2006, 570; Aikio 2006, 16; SPNK 2007, 103; Älgu s.v. *avvit*). Veden virtaukseen liittyvä nimen semanttinen motivaatio selittyy sillä, että *Averia* on siihen laskevan Vihdijoen ja siitä lähtevän Olkkalanjoen läpivirtausjärvi (ks. Karttapaikka). Suomenkielisen nimen sananloppuista sekundaaria /a/:ta voi verrata sellaisiin paikannimiin kuin *Nokia* (vrt. *nois* : *nokiin* 'näätä'), *Hikiä* (vrt. *hiki*) ja *Kauttua* (vrt. *Kauttu*).

Rinnakkaistapausten katsauksen yhteenvetona voin todeta, että *Tampere*-nimen saamelaisen etymologian edellyttämälle äännesubstituutiolle vsa. /e/ tai /a/ → sm. /a/ löytyy lukuisia paralleleja eri puolilta Suomea. Miksi varhaisaamessa sitten tapahtui äänteenmuutos /e/ > /a/? Mielestäni syy on fonotaktinen. Myöhäiskantasaamessa ei ollut lyhyttä *a*-äännettä, vaikka kielessä olivat lyhyet äänneet /i/ ja /u/ (Korhonen 1981, 111–114). Aukko vokaaliparadigmassa täyttyi äänteenmuutoksen /e/ > /a/ myötä. On viitteitä siitä, että tämä äänteenmuutos tapahtui laajemmalla alueella painollisessa ensitavussa kuin painottomassa jälkitavussa (vrt. saEt. *akte* /aktə/ ja saLu. *akta* < mksa. **ekte* < vksm. **ukti* 'yksi' > sm. *yksi* sekä saEt. *laste* ja saLu. *lasta* < mksa. **leste* < vksm. **lešti* > sm. *lehti*) (Sammallahti 1998, 36, 177–180). Todennäköisesti tämä äänteenmuutos oli siten vanhempi painollisessa ensitavussa kuin painottomissa jälkitavuuksissa. Siten on täysin mahdollista, että nimeen *Tammerkoski* on varsin tarkasti tallentunut lainaoriginaalin varhaisaamelainen äänneasu **Tambelkuoške*, jossa äänteenmuutos /e/ > /a/ on jo tapahtunut painollisessa tavussa muttei vielä painottomissa äänneasemissa.

Milloin nimi *Tammerkoski* sitten lainautui varhaisaamesta varhaisuomeen? Väitöskirjassani ajoitan myöhäiskantasaamen äänteenmuutokset aikavälille 200–600 jKr. (Heikkilä tulossa). Nimen *Tampere* äänneasu ja arkeologinen evidenssi mahdollistavat lainautumisen ajoittamisen. Laajoilla saamen puhuma-alueella tapahtunut äänteenmuutos /e/ > /a/ lienee ajallisesti ensimmäinen varsinaisen kantasaamelaisen ajan päättymisen (n. 600

jKr.) jälkeen tapahtunut ääntenmuutos.¹⁹ Suomalaisasutus alkoi levitä Kokemäenjokea pitkin ylävirtaan rannikolta sisämaahan, saamelaiseen ”lapinraunioiden” *Hämeeseen* (~*sápmi*) noin 300 jKr.²⁰ Pysyvistä asutuksesta todistavat kalmistot ynnä muut arkeologiset löydöt ilmaantuvat nykyisen Tampereen kaupungin alueelle Näsijärven etelärannalle 500-luvun jälkipuoliskolla jKr. eli (Manner-Euroopan) kansainvaellusajan ja merovingiajan taitteessa. Tampereen seudulle kalmistot ilmaantuivat selvästi myöhemmin kuin Vanajan vesireitin varsille. (Salo 1988, 105; 1995, 54–65; 2000, 85). Toisin kuin monilta muilta vanhoilta asuinpaikoiltaan Näsijärven etelärannoilta saamelaisia ei näytä arkeologi Unto Salon (1995, 62) mukaan karkotetun. Salo jatkaa, että ”Messukylässä, Tampereen kaupungin sydänalueella, he näyttävät omaksuneen kalmistohautauksen ja siis kulttuurisesti suomalaistuneen”. Tämä akkulturaatioprosessi alkoi kansainvaellusajan lopussa ja jatkui koko merovingiajan. Mielestäni nimen *Tammerkoski* lainautuminen voidaan poikkitieteellisen metodin ansioista ajoittaa vuosien 550–650 jKr. väliseen aikaan eli kansainvaellusajan ja merovingiajan taitteeseen, jolloin pysyvä suomalaisasutus kalmistoinen levittäytyi laajalle Hämeen vesireittien varsille (Salo 2008, 145, 168, 182–183, 185).²¹ Koska sanan *tammer/tamper* appellatiivisesta käytöstä ei ole mitään todisteita, *Tammerkoski* lienee suora nimilaina saamesta suomeen. Osa maamme *Tammer*-nimistä voi toki olla siirrynnäisnimiä eli nimetty suuren ja mahtavan Tampereen Tammerkosken mukaan, mutta tuskin kaikki (Rahkonen 2011, 254). Tähän viittaavat äänneasut *Tamperkoski* (Kaustisella) ja *Tamperenmäki* (Marttilassa) (vrt. *Taipalsaari*, *Taivalsaari* ja *Taipale*). Jopa *Tammerkoskenoja* Karkkilassa lienee suora saamelaislaina, sillä Ante Aikio (2003, 104) on osoittanut Karkkilasta saamelaisperäisen paikannimen *Vuonteenmäki*. Kolmas saamelaisperäinen nimi Karkkilassa on etymologioimani toponyymi *Tuotturinmäki* (Heikkilä tulossa). Samasta saamelaisesta originaalista saanee selityksensä myös Marttilan *Tamperenmäki*. Paimionjoessa on koski lähellä *Tamperenmäkeä*, jonka vieressä on *Lapinsuolta* alkunsa saava *Lappalaistenoja* (Karttapaikka).

Jotta Suomen *Tammer*-tyyppisten nimien katsaus olisi mahdollisimman kattava, otan vielä käsittelyyn Kokemäenjoen vesistöissä Loimijoen varrella Vampulassa sijaitsevan paikannimen *Tamare*, jonka selitän syntyneen samasta saamelaisesta lainaoriginaalista kuin *Tammerkoski*. *Tamare*, rinnakkais- nimeltään *Tammare*, on Vampulan kirkon vieressä sijaitsevan nykyään padotun kosken ja sen rannan kylän nimi (Rikkonen 1956, 70; Nissilä

19 Myös Mikko Korhonen (1981, 47–48; 1988, 265), Ante Aikio (2004, 26; 2006, 49) ja Tapani Lehtinen (2007, 75) ajoittavat kantasaamelaisen kielivaiheen päättymisen aikahaarukkaan 500–700 jKr. Jaakko Häkkisen (2010, 55) kronologiataulukossa kantasaamelainen aika päättyy hieman aikaisemmin, mutta kuitenkin selvästi ajanlaskun alun jälkeen.

20 Tampereelta ja naapurikunnista tunnetaan lukuisia lapinraunioita (Tampereen Reuharinniemen lapinraunio on ajoitetuista lapinraunioista nuorin (ajoitus 653–970 jKr.)), ja kaksi niistä on sijainnut Tammerkosken niskalla, jonka edustalla on *Silinkari* (vrt. saPo. *siida* ’saamelaisten (talvi)kylä’) (Salo 1988, 77, 150; 2000, 55; Saipio 2011, 20–21). Lapinraunioista on viimeksi kirjoittanut Jarkko Saipio (2011). Lapinrauniot olivat rannikon hiidenkiukaisiin verrattavissa olevia rituaalipaikkoja (Saipio 2011).

21 Pitkälle esihistorialliseen aikaan ulottuva pysyvä suomalaisasutus Tampereella puhuu omalta osaltaan Patokoski-selitystä vastaan, sillä (kieliopillisesti mahdoton) nimi ***Damberfors* olisi historiallis-semanttisista syistä johtuen voitu antaa vasta keskiajalla (Nissilä 1959, 198–199).

1959, 191; Karttapaikka). Vanhin kirjallinen maininta *Tamareesta* on vuodelta 1447 (Suvanto 1973, 198). Lainaan *Suomalaisen paikannimikirjan* (2007, 490) paljon puhuvaa sana-artikkelia: ”Vampulankylä sijaitse[e] Loimijoen varressa paikassa, jossa joki veden virtausta hidastavien kapeikkojen vuoksi paisuu useiksi *suvannoiksi* ja muodostaa näin” pohjoisgermaaneilta lainatun vesistöappellatiivin *vamma* ’leveähkö paikka joessa, yleensä joenmutkassa’. Saman lekseemin sisältäviä paikannimiä niin ikään Kokemaenojoen vesistöissä ovat Sastamalan *Vammaskoski* (*Wammais färss* vuonna 1553, *Wammas Kåskj* v. 1644, *Wamakoski* v. 1772) ja *Vammala* Loimijoen varrella Alastarolla (*Vamma* v. 1544). Sastamalan keskustaajaman *Vammalan* (*Wammala* v. 1868) nimi on nuorehko johdos luontonimestä *Vammaskoski*, jonka rannalla Sastamalan nykyinen kirkko sijaitsee. (SPNK 2007, 489–490). Huomattakoon, että luontonimeen perustuvassa asutusnimessä *Vammala* on *-la*-johdin samoin kuin nimessä *Vampula*. ”Alkuaan *Vampu* on ilmeisesti ollut Loimijoen yhtä suvantopaikkojen ja niiden välisen kosken muodostamaa kohtaa tarkoittava vesistö-nimi[.]” *Tam(m)are* (~ *Tammerkoski* ~ *Tamperkoski*) on siten saamelaiden ja *Vampu* kantaskandinaavien samasta luonnonmuodostelmasta käyttämä nimitys. Nimen *Tamare* lainautuessa varhaisaamesta varhaisuomeen äännekehitys on ollut seuraava: vsa. **Tambar* [sic] (vrt. s. 66–67) → vsm. **Tampar* > **Tammar* > *Tammare* > *Tamare*. Vampulan kantaskandinaavisen nimen syntyäika on äännehistorian perusteella (kgerm. **wambō* ’maha’ > ksk. **wambu* (→ *Vambu* v. 1569 > *Vampula*) > mru. *vamb_* ’maha’ > ru. *våmm*) ensimmäisellä ajanlaskun alun jälkeisellä vuosituohannella (Hellquist 2008, 1375–1376). Pysyvä suomalaisasutus levittäytyi vasta rautakauden lopussa Huittisista käsin Loimijokea ylävirtaan, joten Vampulassa on voinut elää saamelaisia vielä silloin, kun he (ja saamen kieli) olivat jo assimilaation ja/tai karkotuksen tuloksena hävinneet Tampereelta (Salo 1995, 62; 2007a, 11; 2008, 323; SPNK 2007, 490). Samalla selittyy myös *Tamareen Tamperetta* modernimpi saamelainen äänneasu. Nähdäkseni ei ole täten kielellistä eikä asutushistoriallista estettä pitää koskennimeä *Tamare* itsenäisenä lainana samasta myöhäiskantasaamelaisesta originaalista, kuin mistä nimi *Tammerkoski* on lainattu. Kantaskandinaavien synonyymien *wambu* löytyminen kantasaamelaiselle koskiappellatiiville **tembeł* merkitsee mielestäni samalla ratkaisevaa todistetta Lars Huldénin (1990) nimelle *Tampere* esittämää etymologiaa vastaan. Mikäli *Tammerkoski* olisi skandinaavinen lainanimi, se olisi nyt nimeltään ***Vammaskoski* tai vastaava. Huldénin merkittäväksi ansioksi on kuitenkin luettava *Tampere*-nimen alkuperän tutkimuksen suuntaaminen oikeille jäljille lähes yleisen hyväksynnän saaneen, mutta mahdottoman ***Damberfors*-selityksen sijaan.

Miksi Tampere eikä Tampele?

Jotta saamelaisen *dappal*-sanan esimuotoon perustuva *Tammer*-nimien etymologia olisi aukoton, olisi kyettävä vielä selittämään, miksi nimeen *Tampere* sisältyy /r/ eikä /l/. Rahkonen (2011, 254) arvelee syyksi astevaihtelunalaisen /t/:n heikon asteen edustuman murreeroja. Hämäläismurteissa /t/:n myöhäiskantasaomalainen heikko aste /δ/ muuttui /l/:ksi viimeistään 1200-luvulla, ja myöhemmin, selvästi uuden ajan puolella sen on etenevässä

määrin syrjäyttänyt rannikoilta päin levinnyt /r/. Jotkin reliktisanat (esim. *talikko*, *lalva* 'latva' ja *suule* 'suude') ja paikannimet (esim. lukuisat *Salinmäki*-nimet, *Siilinjärvi* v. 1561, *Kulmuntila* v. 1580, *Vuolenkoski* v. 1478 ja *Viliala* v. 1463 (vrt. *Widhiattola* v. 1423)) osoittavat, että astevaihtelu /t/ : /l/ päti aikoinaan laajalla alueella Sisä-Suomessa (Virtaranta 1958, 213–214; Ravila 1966, 53, 55; Salo 2003, 68; Lehtinen 2007, 180, 262; SPNK 2007, 515). Tampereen *Tammerkoski* on kuitenkin mainittu ensi kertaa jo 1544 ja jo silloin ja kaikissa asiakirjoissa aina *r*-päätteisenä. Tämä on kyllä aivan liian varhain astevaihteluseilyksen uskottavuuden kannalta, sillä 1500-luvulla Tampere (hämäläismurteet) oli vielä *l*-aluetta (vrt. tamperelaiset paikannimet *Siilinkari* ~ saPo. *siida* 'saamelaisien (talvi)kylä'²² (vrt. *Siitama* Orivedellä ja *Siili(n)järvi* Mouhijärvellä), *Pulesjärvi* ~ *pudas* (← vksa. **puktas*) (*Puchdasjärvi* v. 1628), *Salimäki* ~ *sadin* ja *lidesjärvi* (vrt. nimestysaikaiset (v. 1892 ja v. 1908) murreasut *liresjärvi* ja *lilesjärvi*) (Virtaranta 1958, 89–93; Nimiarkisto).²³ Tästähän todistaa myös Rahkosen itsensä mainitsema *Lumpelo* (*lumbelo* v. 1552, *Lumbelowessij* v. 1554) (Itkonen 1993b, 164–165). Ääntenmuutos /l/ > /r/ ei ollut vielä tapahtunut, eikä tätä rotasismia selitä astevaihtelu, Saarijärvellä kun /t/:n heikkoa astetta edustaa itämurteiden tapaan kato eikä länsisuomalainen /r/ (Ravila 1966, 55; Lehtinen 2007, 280)! Sitä paitsi oletettua ääntenmuutosta **Tampel* : **Tampelen* > *Tamper* : *Tamperen* on ylipäättään vaikea yhdistää astevaihteluun ja selittää siihen vedoten, koska tarkasteltavat äänteet /l/ ja /r/ sijaitsevat sijamuodosta riippuen joko kaksitavuisen sanamuodon lopussa tai kolmitavuisen sanamuodon viimeisen tavun alussa (vrt. *pata* : *padan* > *palan*, *paran* : **pataða* > *pataa* (***patala*, ***patara*)).

Nähdäkseni on olemassa kolme syytä, miksi varhaisaamelaisesta paikannimestä **Tambel* tuli *Tampere* eikä ***Tampele*. Ensimmäinen syy on saamelaisperäisten *Tammer*-nimien jälkitavun assosioituminen suomen *-(e)l*-johtimeen, jolla monissa tapauksissa on sama funktio kuin *-(e)r*-johtimella, joka on kuitenkin yleisempi (vrt. *askel*, *kannel* : *kantele*, *vemmel* : *vempele*, *ommel* ja *taival* : *taipale*²⁴ vs. *manner* : *mantere*, *tanner* : *tantere*, *kinner* : *kintere*, *paader* : *paatero*, *somer(o)*, *vahder* : *va(a)htera/i*, *auer* : *autere*, *kangar* : *kankare*, *lampare*, *kumpare*, *udar* : *utare*, *askar(e)* ja *Pellervo* < *pelto*). Rahkonen (2011, 254–255) mainitsee paikannimet *Pukara* ja *Pukala* (vrt. *oulu* ja *ouru* 'tulvavesi'), joihin voidaan vielä lisätä *Pukama*-nimet, appellatiivit *pukama* ja *pauka/paukama/paukura/poukama* sekä paralleelisanueet *kukku/kukkula/kukkura* ja *mukula/mukura* (SSA s.v. *kukku*, *mukula*, *paukama*, *poukama*, *pukama*). Mielestäni Rahkonen on oikeilla jäljillä, vaikka *Tammer*-nimissä kyse ei olekaan *-lV/-rV*-johtimesta vaan *-Vl/-Vr*-johtimesta

22 Lisään samaan saamelaisperäiseen nimiryppäeseen uusina paikanniminä *Siirinki* Kalannissa ja *Siirinkulju* Eurajoessa, jonka varrella on siis myös aikoinaan asunut saamelaisia (Nimiarkisto; Karttapaikka; Heikkilä tulossa).

23 Kirjoitusasu *Puchdasjärvi* saattaa jopa merkitä sitä, ettei edes ääntenmuutos /δ/ > /l/ ollut vielä tapahtunut Teiskossa vuonna 1628 puhumattakaan /t/:n heikon asteen *r*-edustuksesta, joka on todistetavasti levinnyt Tampereen seudulle vasta 1800-luvun kuluessa (Virtaranta 1958, 89–93).

24 Vanhin todiste tämän obliikvisijoista kehittyneen uuden perusmuodon olemassaolosta on niinkin varhaisessa asiakirjassa kuin vuonna 1234 Suomen piispa Tuomaan Nousiaisissa kirjoittamassa kirjeessä, jossa mainitaan *Taypale*-niminen saari (nyk. niemi) Maskussa (SVL 1989, 51; DF nro 81).

kuten sanoissa *manner* ja *tanner*. *Tampere*-nimen kolmannen tavun *e*-vokaali on obliikvisijoista peräisin oleva perusmuotoon yleistetty sidevokaali. Toinen myötävaikuttava tekijä muutokselle **Tampel(ella)* > *Tamper(ella)* (> *Tampereella*) on ääntämisen helppous. Syy siihen, miksi Rahkosen (2011, 254) mainitsema Saarijärveläinen vesistö nimi *Lumpelo* (← mksa. **luombelē* > saPo. *luoppal*) vuodelta 1552 on muuttunut nykyisiin muotoihin *Iso-* ja *Pieni-Lumperoinen*, löytynee nimien äännerakenteesta. Toponyymejä taivutettaessa paikallissijoilla on korkea esiintymistiheys, ja paikallissijoissa *Lumpelo* taipui **Lumpelolla*, **Lumpelolle*, **Lumpelolta*. Peräkkäisissä tavuissa esiintyvä sama äänne /l/ oli ääntämystä vaikeuttava tekijä. Jälkitavun äänne muutos /l/ > /r/ helpotti ääntämystä. Kyse on siis dissimilaatiosta. Tunnettuja esimerkkejä samasta ilmiöstä (päinvastaiseen suuntaan) ovat sanat *räätäli* (< sm. *räätäri* ← ru. *skräddare* 'räättäli') ja *rumpali* (< sm. *rumpari* ← nuru. *trumpare* 'rumpari') (SSA s.v. *rumpali*, *räätäli*). Juuri äänne /l/ ja /r/ vaihtuvat helposti keskenään äänneympäristön mukaan (ks. Nikkilä 1999, 130–140).²⁵

Kolmas mahdollisuus on, että /r/ selittyy suoraksi lainaksi saamesta, jossa sanalla **tembel* (< vksa. **tempelá*) olisi ollut *r*-johtimella muodostettu rinnakkaismuoto **tember* (< vksa. **temperá*). Esimerkiksi Ivalon kylälle nimen antaneen Ivalojoen saamenkielinen nimi *Avvil* (< vksa. **Ēvalá*) ja Kuolan niemimaalla sijaitsevan Imandrajärven nimi *Avvir* (< vksa. **Ēvará*) näyttävät olevan johdoksia samasta verbistä *avvit* 'vuotaa (veneestä), virrata' (< mksa. **ēvvēdēk* < vksa. **ōvātāk* < vksm. **uwa* >> sm. *vuó* 'virta', *vuotaa*) (Aikio 2006, 16; SPNK 2007, 103). Jo aiemmin mainittu vihtiläinen hydronyymi *Averia* sisältänee saman kantasanan kuin *Avvil* ja *Avvir*. Esimerkiksi samasta sanavartalosta eri johtimilla muodostetusta appellatiivista otettakoon itämerensuomen sana *kavio* ja sen saamelainen vastine saPo. *guobir*, saEt. *guezpere* 'poron sorkka' (→ sm. *kopara* 'poron sorkka'), jotka palautuvat varhaiskantasuomen germaanisperäiseen sanavartaloon **kapa-*, jota on kantasuomessa laajennettu *ja(v)*-johtimella ja kantasaaressa *ra*-johtimella (Aikio 2009, 254; Kallio painossa). Nimet *Tampere* ja *Tamare* voisivat siis olla *r*-johtimella muodostettuja ja *Simpele* olisi *l*-johtimella muodostettu samasta sanavartalosta. Näin on hyvin voinut olla, sillä hyvän vertailukohdan tarjoavien *lompolon* ja *Lumpelon* taustalla oleva sana *luoppal* on atestoitu myös *r*-päätteisessä dissimilatorisessa muodossa *luoppar* (Itkonen 1993b, 164–165). Lisäksi väitän, että Savitaipaleella sijaitsevan talonnimien *Simpura* sisältyy sama saamesta lainattu sanavartalo kuin edellä käsiteltyyn nimeen *Simpele*, mutta lainaoriginaalissa on todella ollut *l*-johtimen sijasta *r*-johdin. *Simpuran* kulkumakunta sijaitsee nykyään *Luotonen*-nimisen pienen järven rannalla. Järven aiempi nimi lienee ollut saamelaisperäinen *Simpura* (← ksa. **Temperā*; vrt. germaanisen lainaoriginaalin jatkajien merkityksiin 'lätäkkö, kuoppa'), joka on säilynyt rantatalon nimessä. Äänneellisesti *Simpura* vertautuu Suomen *tunturi-* ja *tuntura-*nimiin, joiden taustalla on myöhäiskantasuomen appellatiivi **tuonder*. Nimen *Simpele* ei ole välttämättä tarvinnut lainautua kantasaaressa kantasuomeen ennen keskikantasuomalaisista äänne muutosista */ti/ > */ci/ > */si/

25 Esimerkkeiksi sporadisesta /l/ ~ /r/ -vaihtelusta käyvät sanat (ru. *rör* 'putki' →) *ryöri* ~ *lyöri* 'putki', *jälki* ~ *järki*, *ylkä* ~ *yrkä* 'sulhanen' (→ saPo. *irgi* 'sulhanen') ja *helperi* 'majatalo' (← ru. *härbarge* 'majatalo') (Nikkilä 1999, 130–140; SSA s.v. *ylkä*, *yrkä*).

vaikka sekin on tietysti äännehistoriallisesti mahdollista, vaan lainautuminen on voinut tapahtua myös tämän monivaiheisen ääntenmuutoksen jo alettua, kuitenkin ennen kuin sananalkuinen äänneyhtymä /ti-/ tuli fonotaktisesti jälleen mahdolliseksi myöhäiskantasuomessa. Tämä tapahtui (germaanisten) lainasanojen (esim. *tina*, *tila*, *tili*, *tiivis* ja *tiistai*) sekä niiden kannoilla deskriptiivisten sanojen (esim. *tikka* ja *tilhi*) myötä (vrt. Koivulehto 1981, 199; Kallio 2000, 83; SSA s.v. *tiistai*, *tiivis*, *tikka*, *tila*, *tilhi*, *tili*, *tina*). Sama äänne-substituutioselitys sopii myös nimeen *Simpele*. Lainasana- ja paikannimitutkimus osoittaa jälleen hyödyllisyytensä kielen historian tutkimukselle. Niiden avulla tavoitetaan kantakielestä sellaista variaatiota, jota pelkkä kielen sisäiseen evidenssiin tukeutuva vertaileva tutkimus ei tavoita.

Nimien *Tammer-/Tampere-*: *Tampere* tapauksessa todennäköisin selitys on mielestäni kuitenkin edellä mainituista selitysvaihtoehdoista ensimmäinen. Paikannimissä yleiset appellatiivit *manner*: *mantere*, *tanner*: *tantere* ja *somer(o)* sekä *tunturi* ovat kaikki *r*:llisiä leksemeitä ja juuri ne lienevät antaneet aiheen *Tammer*-muotoon. *Tampere*-nimen sananloppuinen /e/ /i/:n asemesta todistaa, että nimi oli alun perin kaksitavuinen **Tammer* eikä kolmitavuinen kuten *tunturi*. Nimeä taivutettiin kuten appellatiivia *manner*. Tämä saattaa myös viitata siihen, että *Tampere* ei ole syntynyt elliptisesti nimestä *Tamperkoski* (> *Tammerkoski*), vaan sana *koski* on pikemminkin nimeen myöhemmin lisätty selventävä jälkiosa (vrt. *Kymi* > *Kymijoki*, *Vanaja* > *Vanajavesi* ja *Ähtäri* > *Ähtärinjärvi*). Ruovedellä tiedetään tamperelaisia kutsutun *tammerlaisiksi* ja *Tamperetta* nimellä *Tammer* (Nissilä 1959, 195).²⁶ Yksiosainen nimi *Simpele* viittaa samaan suuntaan.

Se tosiasia, että muutamissa vanhimmissa asiakirjoissa *Tamperkosken* varren asutuksesta ja sen asukkaasta käytetään vain nimeä *Koskis* ei muuta asiaa. Onhan aivan luonnollista, että kosken varren asutusta kutsuttiin ”*Koskenkyläksi*” tai ”*Koskelaksi*” olipa itse kosken nimi mikä tahansa. Paralleleja *x*-nimisen kosken rannalla sijaitsevasta *Koskenkylästä* tai *Koskelasta* on runsaasti (ks. Karttapaikka). Pohjois-Ruotsin Pajalassa sijaitseva *Tammerkoskenvaara* tuskin on siirrynnäisnimi *Tampereen Tammerkoskesta* ja silti senkin määriteosa on *r*-loppuinen. Etymologian uskottavuuden kannalta riittää, kunhan mikä tahansa esitetystä kolmesta selitysvaihtoehdosta (/r/ pro /l/) osuu oikeaan ja jokaiselle niistä voidaan edellä esittämäni perusteella löytää paralleleja. On täysin mahdollista, että useampikin yllä luetelluista selitysvaihtoehdoista on ollut myötävaikuttamassa *Tammer*-nimien tapauksessa. Yhteenvetona todettakoon, että nimet *Tampere* ja *Tamperkoski* ovat mitä todennäköisimmin saamelaisperäisiä ja *Tampereen* kaupungin ruotsinkielinen nimi *Tammerfors* on lainattu suomesta siten, että alkuosa on suora nimilaina ja jälkiosa on käännöslaina.

26 Olen itsekin kuullut (v. 2011) syntyperäisen ruoveteläisen pariskunnan käyttävän *Tampereesta* leikkisästi nimeä *Tammer*.

Lopuksi

Nimen *Tampere* alkuperää on etsitty pitkään ja hartaasti. Vuonna 1942 postuumisti julkaistu alun perin A. V. Koskimiehen esittämä, Pauli Rahkosen vuonna 2011 uudelleen esittämä ja tämän artikkelin kirjoittajan tarkemmin perusteleva pohjoissaamelaisen koskiappellatiivin *dappal* esimuotoon **tɛmbel* perustuva etymologia on nähdäkseni tähänastisista selityksistä selvästi paras. Etymologiamme ei sisällä äännehistoriaan eikä äännesubstituutioihin liittyviä ongelmia. Se on sopusoinnussa historiallisten ja arkeologisten tosiasioiden kanssa ja on nähdäkseni myös semanttisesti moitteeton. Näillä perusteilla katson nimien *Tammerkoski* ja *Tampere* alkuperää koskeneen onomastisen arvoituksen nyt lopulta ratkenneen. Nimi *Tampere* on lainattu saamesta ja kantasaameen nimeen sisältyvä appellatiivi on lainattu kantagermaanista. Samalla katson etymologioineeni joukon paikannimiä ja todistaneeni, että myöhäiskantasaamen ja varhaisaamen äänne-
muutossarjan (vksm. */ü, i, ɛ/ > vksa. */ɛ/ >) kksa. */ɛ/ > mksa. */ɛ/ > vsa. /ɛ/ > sa. /a/ viimeistenkin vaiheiden tapahtumisesta on jäänyt jälkiä Etelä- ja Sisä-Suomen saamelaisperäiseen paikannimistöön.

Käytettyjen lyhenteiden ja merkkien selitys

- A > B = kehittyä muodosta A muotoon B
 A >> B = kehittyä välivaiheiden kautta muodosta A muotoon B
 A → B = lainautuu kielestä A kieleen B
 A ↗ B = johdos
 * = rekonstruoitu sana(muoto)
 ** = kielenvastainen sana(muoto)
 ”X” = epävirallinen sanan tai nimen merkitystä valaiseva kirjaimellinen käänös
 á = etinen *a*-äänne kantasaamen rekonstruktioissa
 B, D = puolisoinnillinen klusiili kantasaamen rekonstruktioissa
 δ = soinnillinen dentaalispiranti kantasuomen ja kantasaamen rekonstruktioissa
 ð = soinnillinen dentaalispiranti kantaskandinaavin ja kantagermaanin rekonstruktioissa
 ɛ = suppea *e*-äänne varhaiskantasaamen rekonstruktioissa
 ɛ̄ = suppea takainen *e*-äänne keskikantasaamen rekonstruktioissa
 ɛ̆ = illabiaali keskivokaali myöhäiskantasaamen rekonstruktioissa
 ɛ̇ = puoliväljä illabiaali takavokaali myöhäiskantasaamen ja varhaisaamen rekonstruktioissa
 kgerm. = kantagermaani (n. 700–1 eKr.)
 kksa. = keskikantasaame (ajanlaskun taitteen molemmin puolin)
 kksm. = keskikantasuomi (n. 500–1 eKr.)
 ksk. = kantaskandinaavi (n. 200–800 jKr.)
 lat. = latina
 mgotl. = muinaisgotlanti eli forngutniska (n. 900–1500 jKr.)
 misl. = muinaisislanti (n. 1100–1400 jKr.)
 mksa. = myöhäiskantasaame (n. 200–600 jKr.)
 mksk. = myöhäiskantaskandinaavi (n. 500–800 jKr.)
 mru. = muinaisruotsi (1225–1526 jKr.)
 mys. = muinaisyläsaksa (n. 750–1100 jKr.)
 nru. = nykyruotsi (1906– jKr.)

- nuru. = nuorempi uusruotsi (1732–1906 jKr.)
 PIE = indoeurooppalainen kantakieli (n. 4500–3500 eKr.)
 sa. = saamen kieli
 sak. = saksan kieli
 saEt. = eteläsaame
 saLu. = luulajansaame
 saPo. = pohjoissaame
 sm. = suomen kieli
 vksa. = varhaiskantasaame (n. 600–300 eKr.)
 vksk. = varhaiskantaskandinaavi (n. 200–500 jKr.)
 vksm. = varhaiskantasuomi (n. 1500–600 eKr.)
 vsa. = varhaissaame (n. 600–1619 jKr.)
 vsm. = varhaisuomi (n. 500–1543 jKr.)

LÄHTEET

- AIKIO, ANTE & AIKIO, ASLAK 2001: Heimovaelluksista jatkuvuuteen – suomalaisen väestöhistorian tutkimuksen pirstoutuminen. *Muinaistutkija* 4/2001, 2–21.
- AIKIO, ANTE 2003: Suomen saamelaisperäisistä paikannimistä. *Virittäjä* 107, 99–106.
- 2004: An essay on substrate studies and the origin of Saami. IRMA HYVÄRINEN, PETRI KALLIO & JORMO KORHONEN (toim.): *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, 5–34. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII. Helsinki.
- 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2007: The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland. RITVA-LIISA PITKÄNEN & JANNE SAARIKIVI (toim.): *Borrowing of Place Names in the Uralian Languages. Onomastica Uralica* 4. Helsinki.
- 2009: *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. Oulun yliopisto.
- AIKIO, SAMULI 1999: Nimistä ja asiakirjoista saamelaisten entisillä asuinalueilla. PAUL FOGELBERG (toim.): *Pohjan poluilla. Suomalaisien juuret nykytutkimuksen mukaan*, 117–120. Bidrag till kändedom av Finlands natur och folk 153.
- AINIALA, TERHI, SAARELMA, MINNA & SJÖBLOM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Älgu-tietokanta. 2002-. *Sámegielaideid etymologáš diehtovuodđu = Saamelaiskielten etymologinen tietokanta* [online-tietokanta]. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Päivitetään jatkuvasti. <<http://kaino.kotus.fi/älg>> (12.9.2011).
- ALHONEN, PENTTI 1988: Tampereen luonnonympäristön kehitysvaiheet. LAURI SANTAMÄKI (päätoim.): *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*, 3–50. Tampereen kaupunki.
- ANTONSEN, ELMER H. 1975: *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- 2002: *Runes and Germanic Linguistics*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 140. Berlin: Mouton de Gruyter.
- CODEE = The Concise Oxford Dictionary of English Etymology. Toim. T. F. HOAD. Oxford: Oxford University Press 1996.
- DF = *Diplomatarium Fennicum*. <<http://extranet.narc.fi/DF/index.htm>> (24.8.2012).
- FLD = *Fornsvensk lexikalisk databas*. <<http://spraakbanken.gu.se/fovldb>> (19.1.2012).
- HAAVIO, MARTTI 1967: *Suomalainen mytologia*. Porvoo: WSOY.
- HEIKKILÄ, MIKKO 2012: *Tampere – Saamelaisen Tammerkosken kaupunki*. *Virittäjä* 116, 117–124.
- tulossa: *Bidrag till Fenno-skandians språkliga förhistoria*. Väitöskirjakäsikirjoitus.

- HEIKKILÄ, TUOMAS 2009: *Sankt Henriksglegenden*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. Stockholm: Bokförlaget Atlantis.
- HELLQUIST, ELOF 2008 [1939]: *Svensk etymologisk ordbok*. Malmö: Gleerups.
- HOFSTRA, TETTE 1985: *Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961*. Groningen: Rijksuniversiteit te Groningen.
- HULDÉN, LARS 1990: Tampere – Tammerfors. *Virittäjä* 94, 33–48.
- 2001: *Finlandssvenska bebyggelsenamn. Namn på landskap, kommuner, byar i Finland av svensk ursprung eller med särskild svensk form*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 635. Helsingfors.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Porvoo: WSOY.
- 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY.
- HÄKKINEN, JAAKKO 2010: Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen. *Muinaistutkija* 2/2010, 51–64.
- IKOLA, OSMO 1995: Satakuntalaisten kirjoittajien panos kirjasuomen kehittämisessä. *Kielen ja kulttuurin Satakunta. Juhlakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi 1.11.1995*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 51. Vammala.
- ITKONEN, TERHO 1993a: Mistä Korpilahden Vaaru sai nimensä? *Keskisuomalainen* 18.4.1993.
- 1993b: Lapin perua Sisä-Suomen sanastossa ja paikannimissä. ULLA-MAIJA KULONEN (toim.): *Festschrift für Raija Bartens zum 25. 10. 1993*, 159–168. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- JOKIPII, MAUNO 2003: Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimaine. VEIJO KAITANEN, ESA LAUKKANEN ja KARI UOTILA (toim.): *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, 300–342. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIO, PETRI 2000: Posti's superstrate theory at the threshold of a new millenium. JOHANNA LAAKSO (toim.): *Facing Finnic. Some challenges to historical and contact linguistics*, 80–99. Castrenianumin toimitteita 59 Helsinki.
- painossa: The Prehistoric Germanic Loanword Strata in Finnic. RIHO GRÜNTAL & PETRI KALLIO (toim.): *Linguistic Map of Prehistoric North Europe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. Helsinki.
- Kartsök och ortnamn*. Lantmäteriet. <http://kso.lantmateriet.se/kartsok/kos/index.html> (25.5.2012).
- Karttapaikka*. Maanmittauslaitos. <http://kansalaisen.karttapaikka.fi> (26.5.2012).
- KAUKOVALTA, K. V. 1942: Tampereen nimestä. *Tammerkoski. Tampereen kotiseutulehti*, 26.
- KEPSU, SAULO 1987: Främmande element i finska namn. LARS HULDÉN (toim.): *Studier i Nordisk Filologi* 67, 23–26. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 539. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- KOIVULEHTO, JORMA 1973: *Kenno, kotti ja kalvo*. Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. *Virittäjä* 77, 1–16.
- 1981: Paikan ja joukon tulo kieleen. *Virittäjä* 85, 195–213.
- KORHONEN, MIKKO 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1988: The History of the Lapp Language. DENIS SINOR (toim.): *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*, 264–287. Leiden: E. J. Brill.
- KRAHE, HANS & MEID, WOLFGANG 1967: *Germanische Sprachwissenschaft III. Wortbildungslehre*. Berlin: Walter de Gruyter.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhanet. Suomen kielen kehitys kantauralista varhaisuomeen. Tietolipas* 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LÄGLOS = *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. Bd. I-III. A. D. KYLSTRA, SIRKKA-LIISA HAHMO, TETTE HOFSTRA & OSMO NIKKILÄ. Amsterdam: Rodopi (1991–2012).
- LÄHTENMÄKI, EINO 1942: Tampere-nimen alkuperästä. *Tammerkoski. Tampereen kotiseutulehti*, 3–6.
- NELSON, STEVE 2009: Physics of still water. *AllExperts*. <<http://en.allexperts.com/q/Physics-1358/2009/4/physics-still-water-white.htm>> (17.1.2011).
- NIELSEN, HANS FREDE 2000: *The Early Runic Language of Scandinavia. Studies in Germanic Dialect Geo-*

- graphy. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter.
- NIKKILÄ, OSMO 1999: Sporadischer Konsonantenwechsel im Ostseefinnischen. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen*. Band 21/22. Helmut Buske Verlag.
- Nimiarkisto*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- NISSILÄ, VILJO 1959: Tampere-nimestä. *Virittäjä* 63, 190–206.
- Norrøn ordbok*. 4. utgåva av *Gamalnorsk ordbok*. Toim. LEIV HEGGSTAD, FINN HØDNEBØ & ERIK SIMENSEN. Oslo: Det Norske Samlaget 1993.
- Norsk stadnamnleksikon*. Toim. JØRN SANDNES & OLA STEMHAUG. Toinen, uudistettu painos. Oslo: Det Norske Samlaget 1980.
- RAHKONEN, PAULI 2011: Tampere – saamelainen koskiappellatiivi. *Virittäjä* 115, 252–256.
- RASILA, VILJO 1988: Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. LAURI SANTAMÄKI (päätoim.): *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*, 315–735. Tampereen kaupunki.
- RAVILA, PAAVO 1966: *Johdatus kielihistoriaan*. Tietolipas 3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RIKKONEN, VILHO 1956: Tampereen nimen arvoitus. *Tammerkoski. Tampereen kotiseutulehti*, 69–70.
- RINGE, DON 2006: *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic. A Linguistic History of English. Volume I*. Oxford: Oxford University Press.
- RÄISÄNEN, ALPO 2010: Kostamo, Onkamo ja muita paikannimiä. *Virittäjä* 114, 502–530.
- SAARIKIVI, JANNE 2007: Uusia vanhoja sanoja. *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*, 325–347. Suomalais-Ugrialaisen Seuran Toimituksia = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 253. Helsinki 2007.
- SAIPIO, JARKKO 2011: Lapinrauniotradition kehitys ajoitusten valossa. *Muinaistutkija* 4/2011, 19–35.
- SALMINEN, TAPIO 2011: Tammerkosken keskiaika. MARI LIND, KIMMO ANTTILA & ANTTI LIUTTUNEN (toim.): *Tammerkoski ja kosken kaupunki*, 18–33. Tampereen museoiden julkaisuja 115. Tampere: Tampereen museot.
- SALO, UNTO 1988: Tampereen esihistoria. LAURI SANTAMÄKI (päätoim.): *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*, 51–160. Tampereen kaupunki.
- 1995: Satakunnan synty. Maakunnan asutushistorian tarkastelua. *Kielen ja kulttuurin Satakunta. Juhlakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi 1.11.1995*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 51. Vammala.
- 2000: Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. JUKKA PELTOVIRTA (toim.): *Hämeen käräjät I*, 18–231. Hämeenlinna/Harjavalta: Hämeen Heimoliitto ry ja Emil Cedercreutzin Säätiö.
- 2003: Oliko Kalanti muinaismaakunta. VEIJO KAITANEN, ESA LAUKKANEN ja KARI UOTILA (toim.): *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, 13–91. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2007: Sastamalan kalmistonimistä ja niiden taustoista. *Sata sanan juurta. Satakunnan vanhaa paikannimistöä*, 136–179. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXV. Satakunnan Historiallinen Seura.
- 2008: *Ajan ammoisen oloista. Satakunnan ja naapurimaakuntien esihistoriaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Kárásjohka: Davvi Girji.
- 1999: Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä. PAUL FOGELBERG (toim.): *Pohjan poluilla. Suomalalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*, 70–90. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki.
- 2006: *Sámi-suoma-sámi sátnegirji*. 4. muuttamaton painos. Ohcejohka: Girjegjiisá Oy.
- SAOB = Svenska Akademiens Ordbok. <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob>> (25.9.2011).
- SCHRIJVER, PETER 2003: Early Developments of the Vowel Systems of North-West Germanic and Saami. ALFRED BAMMESBERGER & THEO VENNEMANN (toim.): *Languages in Prehistoric Europe*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- SHP = Suomen historian pikkujättiläinen. SEPPO ZETTERBERG (päätoim.). Porvoo: WSOY. 1995.
- SKVR = Suomen Kansan Vanhat Runot (2007). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <<http://dbgw.finlit.fi/skvr/skvr.phtml>> (5.4.2012).
- SPNK = Suomalainen paikannimikirja. SIRKKA PAIKKALA. Karttakeskus & Kotimaisten kielten tutkimus-

keskus. Helsinki. 2007.

- SSA = *Suomen sanojen alkuperä 1–3. Etymologinen sanakirja*. ERKKI ITKONEN & ULLA-MAIJA KULONEN (toim.). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556 / Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001 [1992–2000].
- SUVANTO, SEPPÖ 1973: *Satakunnan historia III. Keskiäika*. Satakunnan Maakuntaliitto r.y.
 ——— 1987: Ensimmäinen ristiretki – tarua vai totta? MARTTI LINNA (toim.): *Muinaisrunot ja todellisuus*, 149–160. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. Historian aitta XX.
 ——— 1988: Talonpoikainen Tampere keskiajalta 1600-luvun puoliväliin. LAURI SANTAMÄKI (päätoim.): *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*, 161–313. Tampereen kaupunki.
- SÖDERWALL, K. F. 1918: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Lund: Svenska Fornskrift-Sällskapet.
Tammerkoski ja kosken kaupunki. MARI LIND, KIMMO ANTTILA & ANTTI LIUTTUNEN (toim.), s. 160–161. Tampereen museoiden julkaisuja 115. Tampere: Tampereen museot. 2011.
- TARKIAINEN, KARI 2008: *Sveriges österland. Från forntiden till Gustav Vasa. Finlands svenska historia I*. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- TEERIAHO, YRJÖ 2008: *Vanhojen karttojen Lappi*. AtlasArt.
- USN = *Uusi suomalainen nimikirja*. Toim. KUSTAA VILKUNA, PIIRJO MAKKONEN & SIRKKA PAIKKALA. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava. 1988.
- VAAN, MICHIEL DE 2008: *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden: Brill.
- VAHTOLA, JOUKO 1999: Saamelaisen esiintymisen Suomessa varhaishistoriallisten lähteiden ja paikannimien valossa. Paul Fogelberg (toim.): *Pohjan poluilla. Suomalaisen juuret nykytutkimuksen mukaan*, 109–116. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki.
- VILKUNA, KUSTAA 2007 [1976]: *Etunimet*. Toim. PIIRJO MIKKONEN. Viiden painos. Helsinki: Otava.
- VIRTARANTA, PERTTI 1958: *Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VRIES, JAN DE 1961: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden.
- WESSÉN, ELIAS 1965a: *Svensk språkhistoria II. Ordbildningslära*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
 ——— 1965b: *De nordiska språken*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
 ——— 1968: *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

MIKKO HEIKKILÄ: *Etymology of Tammerkoski*

The article continues on the topic of my recently published shorter onomastic contribution, ‘Tampere – saamelaisen Tammerkosken kaupunki’ (*Virittäjä* 1/2012). The present article deals with the etymology of *Tampere* (*Tammerfors* in Swedish), the name of a major Finnish city. The name goes back to the hydronym *Tammerkoski* (first attested in 1544 CE), denoting the rapids that flow across the isthmus between the Näsijärvi and Pyhäjärvi lakes where the city of Tampere is situated. Two etymologies worthy of scholarly attention (among with numerous folk-etymologies) have been posited for the hydronym *Tammerkoski*. I first discuss these two proposed etymologies and demonstrate their shortcomings; I then present and motivate a (rehabilitated) etymology for which I consider that there is strong evidence.

The standard etymology of *Tammerkoski* was first introduced by T. E. Karsten in 1933 and anew by Viljo Nissilä in 1959. However, I demonstrate that the hypothetical Old Swedish compound **Damberfors* [‘Dam rapids’] is both morphologically and historically impossible. The Old Swedish nominative singular form *-er* was never used in compounds, and the rapids were not dammed until the nineteenth century. An alternative etymology was posited by Lars Huldén in 1990. Huldén derives the name *Tammerkoski*

from a hypothetical Old Scandinavian genitive compound **Pambarfors* [“Potbelly’s rapids”]. However, the Swedish place-names containing this word, i.e. *Tämban*, denote (bottoms of) bays of lakes or seas, but *Tammerkoski* in Tampere and the few other Finnish place-names containing the word *Tammer-/Tammer-* all denote flowing waters.

I derive the hydronym *Tammerkoski* from the Proto-Sami form **təmpəl* of the modern North Sami common noun *dappal* ‘a short section of quiet waters in rapids’, the meaning of which almost perfectly described the topography of the *Tammerkoski* rapids before the dam was built. The Early Sami name of the rapids is likely to have been **Tambəl(kuoške)*, whence the Finnish name is derived. I propose several parallel place-names of Sami origin in central and southern Finland with the same sound substitution; significantly, one of these parallel place-names, the *Alasjärvi* lake, is also situated in Tampere, near the *Tammerkoski* rapids. In addition, I etymologize the Sami word *dappal* itself, which so far has completely lacked an etymology. I argue that the word *dappal* was borrowed from Proto-Germanic into Proto-Sami, the sound and semantic development being as follows: (OHG *tumphilo* ‘deep place in water’, Germ *Tümpel* ‘puddle’, Eng *dimple* and *dump* <) PGerm **dumpila(-)* ‘deep place in water’ → EarlyPSami **tümpilä* ‘quiet waters’ > PSami **təmpəl* > SaN *dappal* ‘quiet waters in rapids’.

Mikko Heikkilä

mikko.k.heikkila@uta.fi

Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö,
Kanslerinrinne 1, Pinni B 4096, 33014 Tampereen yliopisto

Liite 1. Nimen Tammerkoski kannalta relevantteja paikannimiä.

